

Sata Előd

Anekdoták a nevelés történetéből

SZAKDOLGOZAT

(Konzulens: Dr. Kéri Katalin JPTE - egy. adj.)

1996

TARTALOM

RÉSZLET A SZAKDOLGOZAT BÍRÁLATÁBÓL

BEVEZETÉS

FÜZFÁVESSZŐ, MINT NEVELÉSI MÓDSZER

„TUDÓSOK” ÉS TANÍTÁSOK

TANÍTÓK ÉS DIÁKOK

TUDÓSOK A KATEDRÁN

SÁROSPATAKI ANEKDOTÁK

A HUSZADIK SZÁZAD

ZÁRÓSZÓ

FELHASZNÁLT IRODALOM

RÉSZLET A SZAKDOLGOZAT BÍRÁLATÁBÓL

(Sata Előd - JPTE Matematika IV. évfolyam)

Sata Előd teljesen újszerű, a hagyományostól meglehetősen eltérő témát választott szakdolgozata megírásához. A neveléstörténet forrásai között meglehetősen ritkán szerepelnek a humoros írások, a korabeli anekdoták, pedig segítségükkel közelebb juthatunk egy-egy korszak, iskolatörténeti esemény megértéséhez. A szerző ilyen típusú források után nyúlt, és feltétlenül elmondható, hogy gazdagította a neveléstörténet forráscsoportjait.

Dolgozatában elsősorban olyan gyűjteményekből válogatott, amelyek szerkesztői századunkban élt művelődéstörténészek, de találhatunk eredeti, eddig még feltáratlan - korabeli újságokból származó - anekdotákat is, melyekre a szerző bukkant rá. A témák szerint megszerkesztett fejezetek (fegyelmezési módszerekről, tanár-diák viszonyról, tanáregyéniségekről stb.) élvezetes, de korántsem fajsúlytalan olvasmányt nyújtanak; akár a neveléstörténet tárgy szemináriumait, akár a mindennapi tanítási órákat színesebbé tehetik. A dolgozatban helyenként célszerűbb lett volna alaposabb kortörténeti elemzést végezni, hogy a dolgozat ne „csússzon el” a neveléstörténet talajáról a művelődéstudomány irányába. Kiemelkedő a szakdolgozat esztétikus kivitelezése és a szerző gördülékeny, élvezetes fogalmazásmódja.

BEVEZETÉS

„Főképp a humor taglalása veszélyes...
Közel esik a vicc-magyarázatához, amely
már önmagában is gyűlöletes és nevetséges.
Mégis megkísérlem.”

(Kosztolányi Dezső)

A címhez talán hozzá kellene még tennem, hogy furcsaságok és érdekességek tükrében. Kutatásaim során fellelt néhány történet furcsasága és érdekessége indokolta, hogy tarkítsam velük az anekdotákat. Ugyanakkor ezek a kuriózumok kiváló segédeszközökként szolgál(hat)nak az anekdotákban szereplők viselkedésének megértésében, feltárván az egy-egy kor emberére jellemző élet-, világ-, és nevelésmódszertani szemléletet.

Mint az élet minden területe, a nevelésügy is bővelkedik a humoros jelenetekben, az oktatás is rejteget láthatatlan csapdákat, melyekbe egyaránt beleesnek tanárok, diákok és tudósok. E csapdábaesések alól a tanügyi törvények szerkesztői sem képeznek kivételt, ők is gyakran „áldozatává” válnak egy-egy szemfüles diáknak vagy humoristának. Ez utóbbit példázza a Dunántúl 1916 augusztus 31.-i számában megjelent anekdota is:

„Kisdiák: Apám, csak szeptember 15-én kezdődik az iskola.

Apa: Honnan tudod?

Kisdiák: Itt az újság, a miniszter »elrendelte«.

Az apa olvassa a rendeletet, fejét csóválja, mintha nem értené egészen s így szól magában: - Fiam, mért nem bízta a miniszter terád ennek a rendeletnek a megfogalmazását?”¹

Munkám célkitűzése, hogy ezeket a frappáns, nevettető eseményeket megörökítő anekdotákat összegyűjtsem, és általuk mutassam be egy bizonyos időszak nevelési módszereit, procedúráját; amit a korabeli szaklapok is megtettek, azzal a szépséghibával, hogy száműzték a humort hasábjairól.

Természetesen a gyűjtemény, az anyag gazdagsága miatt nem léphet fel a teljesség igényével, azonban lehetőségeimhez mérten megpróbáltam néhány kirívóbb, érdekesebb esetet is belefoglalni 1500-tól egészen az 1900-as évekig. Mindazonáltal ez nem jelenti azt, hogy teljességgel hiányoznak a századunkbeli anekdoták, az utolsó fejezetben egy kisebb válogatás mutatja be korunk iskolaviceit. Fontos és érdekes forrásnak bizonyult egyrészt a Sárospataki Kollégium anekdotakincse, másrészt a Győri Kalendárium 1749-től 1849-ig terjedő időszakáról kiadott anekdotaválogatás² ad képet a közép- és újkori átlagember diákszemléletéről.

Mielőtt elkezdeném az anekdoták bemutatását, merüljünk el egy kissé a humor pszichológiájában, vessünk egy pillantást néhány komikumelméletre, hogy lássuk (és ne csak érezzük) mitől is válhat komikussá valaki vagy valami, mi tesz bizonyos eseményeket nevet-

---

¹ In = Dunántúl, VI/199, 1916 aug. 31., 1. old.

² Magyar Hírmondó, Elmét vidító elegy-belegy dolgok, Válogatás a győri kalendáriom 1749-től 1949-ig tartó időszakából, Magvető, 1983.

ségessé (talán) szereplőikkel együtt. Véleményem szerint mindaz, ami emberrel kapcsolatos vagy emberi (néhány mondattal később, részletesebben kitérek az emberi tulajdonságra), és látszólag vagy valóban szokatlan, ésszerűtlen, oktalan vagy túlzott.

A komikus hatás létrejötténél döntő szerepet játszik a szubjektív tényező. Nincsen biztosíték arra, hogy az adott helyzetet a befogadó komikusnak ítéli meg, és mégis a szemlélő olyan helyzetekben is komikumot észlelhet, melyekből az valójában hiányzik, vagyis ahol az objektív szemlélő nem lát(hat) komikus mozzanatot.

Azonban mi a bizonyíték, hogy a komikum valójában nincs jelen az adott szituációban? Szalay Károlyt idézem: „Az egyén szubjektivitásának döntő szerepét a komikum létrejöttében (...) Marcel Pagnol összegezte a legszebben és támasztotta alá szellemes példákkal. Hivatkozik Rabelais-re - a nevetés emberi sajátosság - majd ezt írja: »Egy másik igazság, amely nagy felfedezése Bergsonnak: az ember csak emberen nevet, vagy egy olyan állaton, amely hasonlítani szeretne egy emberre, vagy egy tárgyon melynek emberi formája van.« Ez az embercentrikusság, amely azt hangsúlyozza ki, hogy az ember nevet (teljesen ésszerűen persze), arra a következményre vezet, hogy maga a komikum, a nevetés oka is a nevető emberben van.”³

Tehát a nevetés emberi volta, szubjektív sajátossága teszi nevetségessé az adott szituációt.

Jól példázza az állat emberi szimbólummá válását Rófusz Ferenc Oscar-díjas filmje, A légy. A zümmögő hang által tudatosul a nézőben, hogy egy légy gondtalan röpködésének a tanúja. A világ ennek a csapongó, gondtalan légynek a szemszögéből bemutatva, egy változó, itt-ott torzuló de kedélyes, gondtalan képet ad. Így a légy mindjárt az emberi szabadság szimbólumává lép elő, emberi fogalommal válik, az életöröm érződik minden mozdulatán, ez csal boldog mosolyt a néző ajkára. Ugyancsak egy emberi tényező az, ami megzavarja az idillt, maga az ember jelenik meg, mint a szabadság veszélyeztetője. A szárnyalás eszeveszetté, kapkodóvá válik, az életveszély, majd végül a halál - egyben a szimbolizált emberi szabadság halála - törli le a mosolyt a néző arcáról.

Mint fennebb utaltam rá, a komikumnak többféle változata is létezhet-létezik. Szalay Károly a következő sorrendet javasolja: „Szokatlanság - Különösség - Furcsaság; Nem megfelelés - Össze nem illés - egymástól elütés; Túlzás - torzítás - Tévedés - Hibázás; Oktalanság - Céltalanság; Következetlenség (logikai tévedés, hiba stb.) - Ésszerűtlenség - Esztelenség - Önellentmondás.”⁴

Véleményem szerint, az egyes csoportok között olyan átmeneti fogalmakat lehet találni, mint a tudósok egyik legelemibb, szinte kötelező jellemvonása: a szórakozottság; de a leértékelés, a kiábrándulás és a leleplezésből származó helyzetek is szolgáltathatnak nevetésre okot, és maguknak a csoportokban szereplő fogalmaknak is léteznek különböző fokozatai.

Bonyolult tehát a képlet, mondhatnánk hosszú az út a nevetségessé válásig, és a szemlélő szubjektív voltának felismerése is újabb problémák elé állít.

Szalay szerint „A komikum létrejötte ugyanis függ a komikumokozó jelenség alkotóelemeinek egymáshoz való viszonyától, és függ e jelenségnek a befogadóhoz való kapcsolatától. Amíg a komikumot magát vagy a komikum belső szerkezetét elsősorban az esztétika, az irodalom vagy a filmelmélet vizsgálta, addig a komikum és a nevető között levő viszonyt

---

³ Szalay Károly: Komikum, szatíra, humor; Esztétikai Kiskönyvtár, h. n. Kossuth, 1983, 98., 99. old.

⁴ u.o., 26., 27. old.

inkább a bölcsélet és a lélektan, valamint a természettudományos irodalom elemezte. Hozzá kell tennünk azonban e nagyon is általánosító megjegyzéshez azt, hogy a modernkori elméleti irodalom már nem hagyja ki vizsgálódásai köréből a lélektani, szubjektív tényezőket sem, s a modernkori pszichiátria is figyelembe veszi az irodalomelméleti kutatásokat és szempontokat. Ez pedig valószínűleg abból a fölismerésből ered, hogy a komikum nagymértékben függvénye a komikumot kiváltó ok és a befogadó személy közti viszonyoknak, amely lehet értelmi vagy érzelmi, netán a kettő együtt.”⁵

E viszony kialakulásának van valamiféle sorrendje, fölépítettsége. Első a komikum hordozó anyaga, a megjelenési formája lehet: tárgy, szöveg, kép, látvány, nézet, vélemény, magatartás, viselkedés, tett, cselekmény, esemény, történés stb. jellem, emberi kapcsolat stb.; majd folytathatja a sort a komikumot kiváltó ok, a komikum egyes megjelenési formái valamelyikében megnyilvánuló, azt jellemző komikum-változat (Szokatlanság, furcsaság, nem megfelelés, össze nem illés, egymástól elütés stb.).

Ezt követi egy jelenség, melynek során a komikumot befogadó személy egy sajátos módon (meglepetten, csalódottan, váratlanul) észleli az eseményeket; majd egy következő lépésben véleményezi is azokat, ítélkezik, megérti vagy ellene foglal állást, reagál a történetekre.

A reakciót talán két részre oszthatom:

1. az események egy bizonyos ideig tartó érzetet váltanak ki, ami lehet a felsőbbtség, a diadal vagy esetleg a csodálat, ámulás, keserűség, de akár a megvetés; és
2. a befogadó személy az értelmi és érzelmi felmérés után nevet vagy mosolyog, adott esetben közömbös marad. A kiváltott nevetés vagy mosoly többféle lehet: együttérző, sajnáló, gúnyos, kárörvendő vagy bíráló.

A komikum tehát bonyolult egymásrahatások következtében kialakuló jelenség. Vegyünk mindjárt egy magyar vonatkozású anekdotát, és vizsgáljuk meg, hogy mi kelt a benne szereplő elemekből komikus hatást. Eötvös Lóránddal, a világhírű magyar fizikussal esett meg egy szigorlatoztatásakor:

„Egyik szigorlatozót ezzel a kérdéssel lepte meg:

- Mije van annak a leánynak? - s az utca túlsó oldalán egy ablakból, dekoltált blúzban, mélyen kikönyöklő leányra mutatott.

A hallgató zavarba jött, ötölt-hatolt. Végre is a professzor maga oldotta meg a kérdést:

- Helyzeti (potenciális) energiája, amely, - ha le talál esni - átalakul mozgási (kinetikai) energiává.”⁶

Mindenekelőtt a helyszín az, ami alapértelmezésben komolyságot, szigorúságot sugall. Azután a hallgató viselkedése (ötölt-hatol, zavarba jön), a professzor kérdését pikáns jelleggel ruházza fel, így maga a professzor is komikussá válik válasza által, melyből kiderül, hogy az ő fejében meg sem fordult, annak a lehetősége, hogy kérdésére esetleg egy fiatalságánál fogva a női nem iránt fogékonyabb fiatalember fejében a lánynak esetleg más tulajdonságai szembeötlőbbek lehetnek, mint a fizikai törvényekhez való viszonya.

---

⁵ Szalay Károly: Komikum, szatíra, humor; Esztétikai Kiskönyvtár, h. n. Kossuth, 1983, 93., 94. old.

⁶ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h. n., Gondolat, 1972, 466., 467. old

A „mije van?” bevezetés kétértelművé teszi a kérdést, a kétértelműség komikuma elveszne ezen indítás nélkül. Ha a kérdés így hangzott volna el, hogy: „Milyen energiával rendelkezik...” akkor az anekdota érdektelenné válna a Nyájas Olvasó számára. Vegyünk egy másik, ezúttal politikai vonatkozású példát. Jókai így fejezte be egy képviselőházi felszólalását: „Krisztus megváltott bűneinktől, de ki fog megszabadítani váltóinktól?” A látszólag könnyed és cinikusnak ható szójátékban nagyon is társadalmat érintő, a tizenkilencedik század második felére jellemző gond fogalmazódott meg.

Levonhatjuk a következtetést tehát, hogy a mulatságos hatás létrejöttéhez szükséges, hogy a forma átrendezze az alkotóelemek (szavak) közti értelmi viszonyt. A komikus forma tehát a beszélő által nem kívánt módon változtatja meg a dolgok egymáshoz való viszonyát. Azonos tartalmú szavakat úgy kell feltüntetni, hogy azok ellentétes értelművé váljanak és fordítva, ahhoz, hogy komikus hatást idézzünk elő.

A szövegelemzésekkel kapcsolatosan talán érdemes még annyit megjegyezni, hogy elegendő a legparányibb szövegrontás, és a komikus tartalom máris elvész.

Ha az oktatásüggyel hozzuk kapcsolatba; a humor nemcsak arra képes, hogy általa egy adott iskolai szituációban (vizsga, kísérlet stb.) rejlő komikumot juttassunk kifejezésre, hanem annál sokkal nagyobb horderejű dolgok, mint például tanügyi törvények, szabályzatok és tanítási módszerek hibáira, hiányosságaira is könnyedén, mindenki számára világosan és érthetően rávilágíthatunk. Erre vonatkozóan, példa gyanánt, egy 1906-os Pécsi Közlönyben megjelent anekdotát írok le:

- „1. tanító: Meghozattad már az új tantervet s a hozzá való utasítást?
- 2. tanító: Meg, annyi bizonyos, hogy vaskos kötet. Le is pecsételtettem azonnal.
- 1. tanító: Ugyan, ne tréfálj. Lepecsételtetted?
- 2. tanító: Attól tartok, hogy még végig kell olvasnom.”⁷

Az anekdota egyaránt céloz a tanítók többségét jellemző ügybuzgalomra, amellyel az új rendeletekre „rávetették” magukat, és az újra való „nyitottságukra”, amellyel minden pillanatban készen álltak arra, hogy a megszokottat eldobva, mindig újabb és újabb módszerekkel gazdagítsák előadásait.

És ha már tanítóknál, tanároknál, professzoroknál és tudósoknál járunk, meg kell állapítanunk, hogy ez a értelmiségi réteg nem akkora intenzitással ontja szellemi szikráit, mint például az íróké és a költőké.

Ez annak az eredménye, hogy a saját szakterületükkel elfoglalt professzorokról és tudósokról szóló szellemes mondások és anekdoták, csak szűkebb körre vonatkoznak, és sokszor örökre el is vesznek, míg az írók világában az efféle történetek javarészt hálás témákká válnak.

Következésképp a nevelésügyre és az abban résztvevő emberekre vonatkozó anekdotákat, érdekességeket, különféle forrásokból kénytelen összeszedni a gyűjtő, nem lévén olyan anekdotatár, amely kizárólag ezt a témát dolgozná fel.

Ennélfogva Bisztray Gyulának a Tóth Béla A magyar anekdotakincs című hatkötetes gyűjteményét, Lambrecht Kálmán és Varró István kétkötetes Világirodalmi Anekdotakincse-t, és Trócsányi Zoltán négykötetes Magyar Régiségek és furcsaságok című műveit feldolgozó,

---

⁷ „Tanterv”, In = Pécsi Közlöny, XVI / 219. szám, 1906, szeptember 26.

Jókedvű magyar tudósok⁸ című könyve egyik legfontosabb forrásomnak bizonyult, ez lévén az egyetlen anekdotatár, mely a tudósok életéből gyűjtött össze mulatságos eseteket.

Ugyanakkor Ráth-Végh István könyvei: Az emberek butításának történetéből,⁹ valamint az Anekdoták, furcsaságok,¹⁰ érdekes események leírását tartalmazzák, így kiválóan alkalmasak arra, hogy bemutassam általuk néhány középkori intézmény, mint például az angol lányiskola életének mai szemmel nézve kissé furcsa nevelésmódszertani eljárásait.

A huszadik században keletkezett, nevelésüggyel kapcsolatos anekdoták fő forrásaiként két könyvet említenék meg: Kun Erzsébet: Derítő szerek,¹¹ és Eröss László: A Pesti vicc¹² című művét.

Ha alaposabban szemügyre vesszük az anekdotákat, megállapíthatjuk, hogy történeti jellegnél fogva nem igénylik a mindenkori közönség érdeklődését, és nem is várhatjuk, hogy egy korszak közönsége zavartalanul élvezni tudja, egy előző kor anekdotatermékeit.

Az antológiákhoz hasonlóan az anekdota-gyűjtemények is egy kor, egy nemzedék ízlését, igényeit fejezik ki. Minden efféle kiadványnak legfőbb célja, hogy az addig felgyűlt készletet, a saját igényeinek megfelelően kibővítsé, gazdagítsa.

Ilyen megfontolásból iktattam be a források közé Bod Péter: Szent Hilarius¹³ című művét, mely érdekes, viszont a mai olvasónak csak helyenként neveltető, gondolatokat, tanácsokat tartalmaz a tanításról, tanulásról és a tudományról.

Mivel gyakran szó esik tudósokról, talán jó lenne tisztázni mit értsünk a tudós fogalmán. Ehhez persze egészen Anonymustól el lehetne indulni, mivel az ő korában, de még a XVI-XVII. században is tudósnak hívták az olyan embert is aki bizonyos szakterületen tájékozott volt.

A mai értelmezésben azonban: „Tudós az, aki tudományszakját kutatásaival és eredményeivel előbbre viszi”.¹⁴ Állapodjunk meg tehát abban, hogy a XVII. század utáni anekdotáknál, a tudós szó használatakor, a ma használatos definíció értelmében pillantsunk a tudósra.

Erre különben okot fog szolgáltatni még az is, hogy meglátjuk, az 1500-1600-as években működő, és a munkában bemutatásra kerülő professzorok, szinte egyikét sem illethetnénk a mai szemléletnek megfelelően, a megtisztelő „tudós” jelzővel.

A tudós anekdoták hősei nagyrészt iskolai és egyetemi tanárok. Ennek megfelelően, a Nyájas Olvasót jókedvre derítő komikus esetek többnyire a katedrán és a vizsgáztatóteremben zajlanak le.

A vizsgahelyzet különösen jó légkört teremt arra, hogy gyors, frappáns, agresszív kérdésre, a vicc hallgatója még agresszívabb győztes választ halljon, és éppen ezáltal a válaszadóval azonosuljon - hiszen az átlagember többször vizsgázik életében, mint ahányszor vizsgáztat.

---

⁸ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972

⁹ Ráth-Végh István: Az emberek butításának történetéből, h. n., Művelt nép, 1952

¹⁰ Ráth-Végh István: Anekdoták, furcsaságok, Budapest, Móra Ferenc, é.n.

¹¹ Kun Erzsébet: Derítő szerek, Budapest, Gondolat, 1983

¹² Eröss László: A Pesti vicc, Budapest, Gondolat, 1982

¹³ Bod Péter: Szent Hilarius, Magyar Ritkaságok, h. n., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987

¹⁴ A magyar nyelv értelmező szótárának a definíciója

Emellett a tudósok, a professzorok közmondásos szórakozottsága, különiségei, furcsa szokásai (un. „bogarai”) megannyi kiváló lehetőséget jelentenek komikus, nevettető helyzetek kialakulására.

E bevezetés után lássunk neki az összegyűlt anyag bemutatásának.

FÜZFAVESSZŐ, MINT NEVELÉSI MÓDSZER

„Aki takarékoskodik a vesszővel, nem szereti a fiát.
Aki szereti, idejében megvesszőzi.”

(Bölcs Salamon)

A mondás a bibliában található, és egy bölcs ember szájából hangzott el. Ennek ellenére kevés bölcsességet talál a mai pedagógus benne. Mégis, a középkori pedagógia ebbe a mondásba kapaszkodott bele és ezzel az indoklással nőtte ki magát a vessző, a leghatékonyabb „gyógymóddá”, minden olyannemű diákbűn ellen, mint a kételkedés a professzorok és a Biblia tanításában, az alázatosság hiánya és a fegyelmezetlenség.

De ugyancsak a vessző volt a recept, az olyan „súlyos betegségek” gyógyítására is, mint a világi örömek megrögzött keresése, a tánc és a tiltott - „eretnek és erkölestelen” - könyvek olvasása által; de a pénteki húsevés „jutalma” is a nyilvános vesszőzés volt. A legkisebb fegyelmezetlenség, a legártatlanabb diákcsinny egy olyan - virgács segítségével lefolytatott - eljárást vont maga után, melyre lehetetlen alkalmazni a magyar „elnadrágolás” kifejezést, mert a vessző a nadrag épségének megóvása érdekében, a delikvens csupasz bőrén suhogott.

A tanárok körében a módszer széleskörű sikernek örvend(het)ett, ezt az állítást látszik alátámasztani az a tény, hogy a középkorból fennmaradt képes ábrázolások nagy részén a tanár virgácsot szorongat a kezében.

Sajátos tünete volt ennek a vesszőzési elméletnek, hogy a diák nem lázadt fel ellene. A középkor diákja az eljárást nem tekintette megalázónak, számára a vessző éppolyan természetes kelléke volt a tanteremnek, mint a kréta vagy a palatábla.

A vesszőkorszak diákja számára olyannyira természetes nevelési módszerként tűnt fel a verés, hogy még a nagymúltú Eton iskola diákjai és azok szülei sem kérdőjelezték meg annak létjogosultságát, ezt igazolja a tény, hogy minden diák számlájának volt egy sajátos tétele: fél guinea, nyírfavirgács beszerzésére.

Ennek a mai szemnek kissé furcsa természetességnek a gyökereit talán Augustinus - avagy Szent Ágoston - filozófiájában kereshetjük. Augustinus szerint ugyanis, a tudományos ismeret abból a szempontból értékelendő, hogy mennyire segíti a Biblia szent könyveinek a megértését. A lélek előbbrevaló a testnél, és ez utóbbinak csak akkor van értéke, ha a lélek életet ad neki. Ennek egyenes következménye lenne, hogy a lélek kiművelése fontosabb, mint a test fejlesztése. Szent Ágoston szerint a lélek formálódásának vannak kedvező és kedvezőtlen feltételei, és a valóság megismerésének két módja, a szellemi és érzéki útja létezik. Sajnos, az új szemlélet kidolgozásakor lelkesedése odáig ragadta, hogy azt állíttassa vele, hogy a gyermek, mivel az eredendő bűnnel születik, öröklő ősei minden bűnét, így minden gyerek alapvetően egy olyan rosszindulatú lény, akiből ki kell irtani tüsszel-vassal ezt az öröklött szennyet. A neves mester vakon hitt a verés, a testi fenytés akaratformáló erejében, így már igazából az író el sem tudja ítélni a nála sokkal kisebb intelligenciájú „vesszőbrigád” lelkesedését, amivel a legmodernebb pedagógiai eszközt suhogtatták.

Látogassunk hát el a középkori nyírfavessző leggazdagabb lelőhelyére, az angol iskolába.

Tanár és szülő kiváló egyetértésben élt, mindkét fél „belátva”, hogy a virgács a nevelés egyik leghatékonyabb eszköze, és, hogy minél bőségesebb alkalmazása javasolt. Sajnálatos és

egyben „csodálatos” módon senki sem mérte fel, hogy a verés megalázó volta a gyerek önértetét is rombolja, következésképpen a valóságos eredmény a diák ravasszá és képmutatóvá válása; és a vesszőzés végeredményben csak a durvalelkű iskolamesterek pillanatnyi dühének a lecsapódása.

„A gyerek olyan mint a marhaszelet: minél jobban verik, annál puhább lesz.” mondogatták az angol iskola „tudós” nevelői. Ugyanilyen közkedvelt volt a virgácsról alkotott „tudományos” nézetük is: „A virgács ugyanazt a célt szolgálja, mint a szita: kiválasztja az ocsúból a tudás tiszta búzáját.” Ráth-Végh Istvánt idézem, aki egy Rotterdami Erasmus által megörökített esetet ír le:

„... ő jelen volt egy iskolai egzekuciónál. Egy tízéves vézna fiúcskára suhogott le a vessző, pedig a beíratáskor édesanyja könyörgött a tanítónak, legyen mindig tekintettel a gyerek gyöngéjére. Mégis, egészség ide-amoda, az iskolamester addig verte, amíg végre elájult. Erasmus persze érdeklődött, ugyan micsoda bűnt követett el a kis boldogtalan, hogy így félholtra kellett verni? A válasz ez volt:

- Tulajdonképpen a gyerek nem vétett semmit. Azért vertem el, hogy szokja meg az alázatosságot.”¹⁵

Az angol iskola néhány tanárja oly nagyméretű „sikereket” ért el a virgács pedagógiai alkalmazásában, hogy eseteik az utókorra is fennmaradtak. Lássunk még néhány anekdotát, amelyre ugyancsak a Ráth-Végh könyvben (az Anekdóták és furcsaságok-ban) akadtam rá. Ezúttal nem idézem az író, hanem a saját szavaimmal mesélem el az anekdoták tartalmát.

Hírhedt vesszőző volt Rugby város 1567-ben alapított iskolájának igazgatója: Dr. Wooll. Történt egyszer, hogy egy iskolai ügyben magához rendelt egy diákot tanári szobájába. Míg a nebulóval tárgyalt, annak osztálytársai, kihasználva az alkalmat, mind egy szálig kiszöktek az osztályteremből, így a terembe lépő doktor kénytelen volt tudomásul venni, hogy ezúttal üres terem lesz a hallgatósága, amennyiben kitarat mellett, hogy előadja az aznapra szánt anyagot.

Természetesen a kis „bűnözők” nem menekülhettek meg a megtorlás elől. Mikor az „ünnepélyes” alkalomra megjelent az iskola hivatalos virgácskezelője, a tiszteletreméltó doktor felolvasta azok névsorát, akik a virgácsmester szorgalmas kezének áldásos munkájában kénytelenek részesülni.

A tanári szobába behívatott fiút itt érte az a kellemetlen meglepetés, hogy 38 osztálytársával együtt ő is szorosabb ismeretséget köt „vessző úr”-ral, noha a csíny egész ideje alatt Dr. Wooll szobájában tartózkodott. Valószínűnek tartom, hogy a derék doktor pedagógiai fair-sége nem engedett meg semmiféle kivételt a verésben, de elképzelhető az is, hogy a nagy számok törvényének ismeretében, a professzor úr nagy valószínűségét látta annak, hogy az ártatlan fiú is csatlakozott volna társaihoz, amennyiben olyan helyzetben van, és ő ezt már elegendő oknak találta, hogy az ártatlan is büntetést kapjon.

Ha a Nyájas Olvasó azt hiszi, hogy az efféle tortúrákban csak a kisebb városok, vagy a szegényebb szülők gyerekei részesültek, akkor a következő három történet elolvasása után be fogja látni tévedését.

Az angol arisztokrácia híres középiskolái, zárt kollégiumai (Eton, Winchester, Harrow és mások) a magas tandíj ellenében olyan műveltséget adtak az oda járó ifjaknak, melynek fő

---

¹⁵ Ráth-Végh István: Anekdóták, furcsaságok, Budapest, Móra Ferenc, é. n., 44. old.

meghatározó elemei a tradicionális klasszikus nyelvi (görög és latin) tanulmányok voltak. Ugyanakkor tény, hogy Locke gentleman-nevelési elmélete is nagy hatással volt ezen intézmények működésére. Az úriembert ugyanis nem az alapos, elmélyült tudás jellemezte, hanem a gyakorlathoz, a praktikumhoz kötődő műveltség igénye, valamint a közmondásos önuralma és akaratereje.

A híres Eton iskola, amely csak gazdag szülők gyerekeinek biztosította a „nevelését”, egyik még híresebb professzoráról, Dr. Keate-ról mesélik a következőket:

Történt egyszer, hogy egy csíny végrehajtása után Dr. Keate egy egész osztályt órák utáni bennmaradásra ítelt, ítéletét roll-call-lal (névsorolvasással) súlyosbítva (így ellenőrizték, hogy mindenki jelen van-e).

A fiúk igazságtalan döntésnek tartották szabadidejük megrövidítését, így közös megegyezés alapján elhatározták, hogy senki sem jelenik meg a Dr. Keate által meghirdetett „találkán”.

A doktor úr éppen vendégeket fogadott, mikor hozták a hírt az összeesküvésről. Bocsánatot kérve vendégeitől (gondolom, halaszthatatlan pedagógiai teendőire hivatkozva), azonnal összehozta pedellusaival a lázadókat és hozzálátott a nyugtalan kedélyű diákok lecsillapításához.

Nyolcvan gyereket vesszőzött meg sajátkezűleg, majd ezek után visszatérve vendégeihez, állítólag elbűvölte őket szeretetreméltó beszédmodorával.

Egy másik történet szerint éppen egy Smith nevű gyereket kellett megvirgácsoljon, de ez vette magának a bátorságot, hogy eloldalogjon. Dr. Keate kezében, a türelmetlenségtől már rángatózott a vessző, mikor egy szerencsétlen éppen arra járó gyerek dugta be a fejét a tanterembe, mire a derék doktor rákiáltott, hogy mondja meg a nevét. Kiderült, hogy a gyereket Smith-nek hívják, mire a professzor magához hívta, és egy nem mindennapi verésben részesítette.

Eredményes akciójának egyetlen szépséghibáját az jelentette, hogy a megvert gyerek neve ugyan Smith volt, de nem az a Smith, akire eredetileg a büntetés kiméretett. Sebaj, Dr. Keate-nek ezúton kiválóan sikerült bizonyítania nagyvonalúságát, és az iskolai igazságszolgáltatás sem szenvedett csorbát, a büntetést végrehajtották.

Nagyvonalúságának újabb bizonyítékát adta, mikor belépve az osztályterembe, kezébe vette a listát, melyen a megvesszőzendő nebulók nevei sorakoztak.

Egy kis tévedés történt, ugyanis: a konfirmációra készülő növendékek nevét ugyanolyan cédu-lára jegyezte fel a nevelő, és ez a lista került a derék pedagógus kezébe. A fiúk hiába tiltakoztak és bizonygatták, hogy tévedés történt, mind megkapták jól meg nem érdemelt büntetésüket. Mire a tévedés kiderült, már csak annak nyomait tudták tapogatni. Ennek ellenére, gondolom, a jóságos tanár úr hamar megvigasztalódott, „tudván”, hogy ez a verés sem veszhet kárba, a tanulók nevelésének elősegítésében majd úgymint gyümölcsseit.

Nos úgy is lett: Dr. Keate egy kimenőt kérő tanulójától, a doktor azon megjegyzésére, hogy nem nagyon látta a diák ábrázatát, a következő választ kapta: „A hátulsó arculatomra bizonyosan jobban tetszenék emlékezni, Sir.”

Míg Dr. Keate, a korabeli beszámolók szerint, iszonyatos rikácsolásával súlyosbította a rakoncátlan nebuló verésből származó szenvedéseit, egy Mulcaster nevű tanító, a csendes és kedélyes büntetés-végrehajtásokat kedvelte.

Jóval több humorérzéke lehetett, mint a jóságos Keate-nek. Hagyjuk Ráth-Végh Istvánt elmesélni a tanító úr egy esetét.

„Egyik órán a házasságkötés körüli szertartásokról volt szó, miközben valamely okból esedékessé vált egyik diáknak az elfenekelése. A tanár mókásan ezt a szózatot intézte az osztályhoz:

»Ezennel kihirdetem, hogy az itteni plébánia területén lakó Alfréd úr, valamint az ugyanide tartozó Virgács kisasszony házasságot szándékoznak kötni egymással. Ha valakinek házassági akadályról van tudomása, jelentkezék, különben a frigyet nyomban szentesítem.«

S a virgács magasra emelkedett.

Le is csapott volna, ha egyik cimbora közbe nem kiált:

- Tiltakozom!

- Aztán miért, te tacsó?

- Mert hiányzik a két fél megegyezése.

A virgácsot tartó kéz lehanyatlott. A tanár nevetett, megadta magát, és a növendék visszabújhatott nadrágjába.¹⁶

Látható tehát, hogy az angol pedagógusok feltétlenül hittek a vessző „varázserejében”, mindazonáltal e kétségkívül hasznos nevelési eszköz alkalmazása dilemma elé állította a derék professzorokat.

A problémát a királyi hercegifjak jelentették, mégpedig azáltal, hogy a pedagógusok nem tudták, hogyan részesítsék ezeket az előkelő ifjakat e módszerben - mely minden kétséget kizáróan bizonyította üdvös hatását -, anélkül, hogy egy ilyen királyi sarj vére kiserkedjen egy kiadósabb verés nyomán.

Vannak, akik szerint a nehéz helyzetek zseniális megoldásokat szülnek. Ezek az emberek most sem tévednek. Ma már nem tudni kinek az ötlete volt, de ez az ember kétségkívül nagyon sok idejét szentelhette a nevelésnek és a pihenésnek. Megalapították a bűnbak-gyerek intézményét, a Whipping-Boy-t.

Miben állt az intézmény munkája? A hercegi nebuló mellé, egy jól tanuló, okos gyereket tettek, akiről példát kellett volna vegyen. A bűnbak-gyerek főszerepe, azonban abban állt, hogy ő szenvedte el azokat a büntetéseket, melyeket hanyagsága, figyelmetlensége vagy más hibája miatt a hercegi sarj kellett volna kapjon, mivel a nevelők abban reménykedtek, hogy a fejedelmi gyerek megsajnálja pajtását, és ez jobb belátásra fogja őt bírni.

Kinek használt ez? Valószínű, mindkét gyereknek. Az ifjú hercegjelölt ugyanis fáradhatatlanul tolt fel a hivatali- és ranglétrán a helyette szenvedő iskolatársát. I. Károly király nadrághelyettese, William Murray, a lordfőbírói szék párnáin pihenhetett ki a fiatalkorában elszenvedett elfenekeléseket.

Virgács kisasszony azonban nemcsak a fiúk társaságát kedvelte, hanem gyakran látott vendég volt a lányiskolákban is.

Az angliai népiskolákra nagy általánosságban jellemző, hogy tetemesebb százalékuk magánvállalkozásként működött. Az állam csak az 1870-ben kiadott „Education Act” nevű törvény nyomán vállalta magára az 5-14 éves gyermekek taníttatását.

---

¹⁶ Ráth-Végh István: Anekdoták, furcsaságok, Budapest, Móra Ferenc, é. n., 46. old.

Egy Lord Royston nevű, jólelkű földesúr iskolát alapított a saját birtokán, azzal a nemes céllal, hogy a szegény parasztság lányainak a nevelése sem szenvedjen hiányt. Nemes szándéka megvalósításában a lordot két lánya, lady Marjorie, és lady Maria segítették, ők irányították az iskolát.

Leszállásuk a nép közé kétségkívül nagy áldozatot jelentett, az odajáró lányok közül mégsem mindenki látszott értékelni a nemes hölgyek becses módszereit. Ilyen volt az a lány is, akit egy alkalommal felszólítottak, hogy hozza el a virgácsot. Mivel a lány jól ismerte az intézmény büntetési szokásait, tudta, hogy az aznap büntetőjegyet kapott tanulók jegyzékén szerepel, és ami követi az ilyen felszólítást, az az alapos precizitással végrehajtott büntetés lesz.

A következőképpen zajlott le a szerencsétlen lány megfenyítése:

„Letérdelt és átadta az úrnőnek a virgácsot ezzel a kötelező formulával:

- Kegyeskedjék ladységed annyi csapást mérni rám, amennyit nagy bűnömért megérdemlek.
- Csókold meg a vesszőt - szolt a következő utasítás.

Ez is megtörtént. Joan lehúzta a lány válláról a blúzt, s a vessző annyi csíkot hasított a bőrén, amennyit nagy bűnéért (lecke nem tudása stb.) vezeklésül lady Marjorie jónak látott.

Aztán újra le kellett térdepelnie a hölgyek előtt:

- Alázatosan köszönöm ladységeteknek a jól megérdemelt büntetést.”¹⁷

És ez így folytatódott napról napra, mivel a ladyk lelkiismeretességéhez senki sem fűzhetett, és nem is fűzött kételyeket. Virgács volt a büntetése annak az előkelő, gazdag és szép leánynak is akiről az egyik angliai lányiskola tulajdonosai, a Pomeroy hölgyek megtudták, hogy előző nap „erkölcstelenül” kicsinosította magát, zöld selyembrokát ruhát, fodros fehér alsós szoknyát, és aranyból készült ékszereket véve magára. Büntetése nyilvánosan, iskolatársai jelenlétében zajlott le. Az egyik Pomeroy hölgy vesszővel csépelte véresre a „bűnös” lány vállát, aki minden tagjában reszketve, könnyes szemekkel távozott a teremből.

Világosan látszik, hogy, ha egyszer vesszőzésre került a sor, akkor a tanítókat senki sem vádolhatta takarékosággal. Ezt tükrözi egy Sixtus nevű diák esete is, akinek szerencséje volt, mert egy csütörtök este annyi kolbászt kapott, hogy péntekre is maradt belőle. A szerencse szerencsétlenséggé változott, mikor a szag nyomra vezette a nevelőt, és a fiún kemény vesszőbüntetést hajtottak végre. Tanítója addig vesszőzte, amíg az osztály végigénekelte a Veni Sancte Spiritus kezdetű egyházi éneket.

Nagyot tévedett a gyerek, mikor azt hitte, hogy ezzel véget értek szenvedései. Nevelője ugyanis jelentést tett az iskola gyóntatópapjának, aki, miután a gyereket meggyóntatta, negyven napi koplalásra ítélte, azaz reggelire kaphatott csak egy kevés meleg levest, estére azonban kizárólag csak hideg ételt fogyaszthatott.

Zárópéldaként egy utolsó példát említek meg a virgácsmódszer közkedveltségét illusztrálандó:

---

¹⁷ Ráth-Végh István: Anekdóták, furcsaságok, Budapest, Móra Ferenc, é. n., 48. old.

„... egy német néptanító működésének ötvenedik esztendejét érte meg. A szép alkalomra egy folyóirat megkerítette a jubiláns naplóját, amelyre az érdekes férfiú az általa kirótt fegyelmi büntetéseket feljegyezte. Eszerint az eltelt ötven év példás szigoráról összesen ezek a hatalmas számok tanúskodnak:

- 124 010 vesszőzés
- 1 572 pálcázás
- 20 989 körmös, (...)
- 176 716 kézrelegyintés
- 790 nyakleves
- 10 235 pofon
- 1 110 800 barack
- 747 borsón térdelés
- 613 térdepeltetés háromélű fán
- 5 001 szamárfül hordozás
- 1 707 esetben magasra tartott vesszőnyaláb hordozása
- 22 763 Notabene, vagyis bibliai szövegeknek és zsoltároknak a rendes leckéken felüli bemagoltatása.”

Találóan jegyzi meg Ráth-Végh: „Érthetetlen, hogy az ötletes pedagógusnak még valami nem jutott eszébe: a fülcibálás elmeserkentő művelete.”¹⁸ Végezetül idézzük Montaigne-t, korának egyik legnagyobb gondolkodóját:

„Az ifjúságot becsületre és szabadságra kell nevelni. Megbélyegzek minden erőszakot. A kényszer szolgáltságra tanít. Amit ésszerűen nem lehet elérni, erőszakkal még kevésbé. Engem így neveltek s én így neveltem gyermekeimet is.”

---

¹⁸ Ráth-Végh István: Anekdóták, furcsaságok, Budapest, Móra Ferenc, é. n., 40. old.

„TUDÓSOK” ÉS TANÍTÁSOK

„A másik, ki úgy lesoványodott,
az Skót - Mihály, ki mágus tudományra
csaló játékkal nagy fokig jutott”

(Dante)

Az a Skót-Mihály, akiről Dante e nem éppen hízelgő sorokat írta, nem más mint Michael Scotus, II. Frigyes császár udvari orvosa, a tizenharmadik század egyik ma is elismert lángelméje. Noha egyetemes tudású ember, akinek érdeklődése kiterjedt a bölcsészetre, a matematikára és a csillagászatra, de fordítói aktivitása is figyelemreméltó (Arisztotelész állatokról írt könyvét fordította le az arab Avicenna nyomán), mégis ördögidézőnek és varázslónak nyilvánítják, mikor kiderült róla, hogy az okkult tudományok területe sem idegen számára. Sajnos a teológia fölötté is győzedelmeskedett, így nagyon sok írását elégették.

De lássuk, hogyan is bántak kortársaik az olyan „tudósokkal”, akik komoly állásokat töltöttek be a középs- és újkori egyetemeken, és akiket bátran tekinthetünk, a tudomány szempontjából Skót-Mihály ellentéteinek.

A tizenharmadik században kezdődött el egy folyamat, mely a későbbi egyetemek kialakulásához vezetett. A székesegyházi iskolákban híresebbé vált, elismert professzorok köré a világ minden tájáról ifjak tömegei sereglettek, hogy előadásait hallgathassák. Itt főleg azok a tanárok részesültek előnyben, akik - a kornak megfelelő - praktikus ismeretanyagot dolgoztak fel. A fokozott érdeklődés a tanárok kiválogatódását hozta magával, aminek egyenes következménye lett a színvonal emelkedése.

Fokozatosan létrejött a hallgatók és a tanárok szabad egyesülete, az Universitas. A szó akkoriban azonban nem a tudomány egységességét, hanem a testület egységét jelentette: universitas magistrorum et studiorum. Az intézmény neve ekkor még a Studium Generale volt.

A Párizsi egyetem, a Sorbonne, a Notre Dame székesegyház és a Szent Genováva kolostor iskolájának összeolvadásakor keletkezett. Nevét a tizenkettedik században uralkodó IX. Lajos egyik udvari klerikusáról kapta. Az egyetemen négy fakultás működött, három felsőbb: teológiai, jogi és orvosi; valamint egy alsóbb: a filozófiai kar. Ez az egyetemfajta az északi egyetemtípust képviselte, fő jellemzőit a tanári dominancia valamint az igen erős egyházi befolyás jelentették.

Az u.n. facultas artium, azaz a filozófiai-bölcsészeti kar előkészítőként működött, ahol a tanulók több esztendőn át a latin grammatikát, majd a logikát tanulták, és tanulmányaik befejezésével, sikeres vizsga után megkapták a baccalaureatus fokozatot. A licentiatusi fokozat elnyeréséhez már Arisztotelész bölcséletében is nagyobb jártasságot kellett mutatniuk, és a magiszterre avatás boldog percei vártak rájuk, annak etikai főművéből, a „Nikomakoszi Etiká”-ból letett sikeres vizsga után. Az pedig természetes, hogy minden hallgatónak kötelessége volt az első egyetemi fokozaton túljutnia, különben nem léphette át a felsőbb három tagozat egyikének sem a küszöbét.

A déli típusú európai egyetemre már nem mondható jellemzőnek az egyházi befolyás, sőt az ebbe a csoportba tartozó bolognai egyetem rektora a hallgatók soraiból került ki.

Mintegy átmenetet képezett az előbb említett két egyetemfajta között a közép-európai egyetem, melynek csoportjába a bécsi, a prágai, a krakkói és a pécsi egyetemeket sorolhatjuk.

A megmaradt, negyedik fajta, a protestáns típus képviselői az utrechti, a hallei és a wittenbergi egyetemek, az előzőekből alakultak ki és sajátosan protestáns művelődési és szellemi törekvéseknek adtak otthont.

Természetesen, noha a professzorok látogatottsága eleve egy minőségi szűrőként működött, az élet sosem cáfol rá azon igazságára, hogy mindig kerül a búza közé tövis is. Most pedig ismerjünk meg néhány roppant eredeti kutatási területet valamint néhány elmés tanítási módszert, melyet a tudás ezen lakhelyeiben tanító, eminens emberek alkalmaztak. Kezdjük mindjárt a tizenharmadik században már híres padovai egyetem, még híresebb koponyájával, Pietro d'Albano (1250-1316) professzor úrral, aki ilyenforma tételeket fejtegetett:

„Vajjon a koponya az agyvelő, avagy a szemek céljaira alkottatott-e? Vajjon a növekedést előidéző erő különbözik-e a tápláló erőtől? A növekedést formális vagy materiális részek okozzák-e? A hideg a természetnek lényeges műve-e avagy csupán járulékos?”¹⁹

Ugyanakkor diákjai a doktorráavatás előtt disszertációt tartoztak írni, valamely orvosi kérdésről. Ezeket nevezték téziseknek, és ezeket a téziseket vitatták meg félnapon keresztül, a többi, ugyancsak nagytudású professzor elnöklete alatt. A roppant érdekes témák kb. ezek voltak:

„A magzat inkább hasonlít-e az anyához, mint az atyához?
A szabad levegő szükségesebb-e, mint az étel és ital?
Szabad-e eret vágni olyan leányon, aki esztét vesztette a szerelemtől?
Egészséges-e csupán kenyéren és vízen élni?
Vajjon a szép nők termékenyebbek-e?
A parázna élet kopaszságot eredményez-e?
A nő paráznább-e, mint a férfi?
A tiszta életű férfiak ritkábban betegednek-e meg és hamarabb gyógyulnak-e?
Vajjon egészséges-e havonta egyszer lerészegedni?
Vajjon a nő tökéletlenebb alkotása-e a természetnek?”²⁰

Amint láthatjuk, teljes gőzzel folytak az érdekesebbnél érdekesebb témák kutatásai, és a diák figyelmét csakis a tudományt előmozdító dolgoknak szentelhette. Nem adtak neki időt olyan érdektelen dolgokon elmélkedni mint az, hogy hogyan lehetne olcsóbb és hatékonyabb orvosságokat előállítani, a professzorok és a „kiváló” orvostudorok által előírt, víziló fogából vagy elefánt agyarából reszelt kaparék, a krokodil gyomrában talált kő, a malakkai sündisznó epehólyagjából származó golyó, a skorpió-olaj, vagy a legjobban kedvelt csodaszer, a viperahús helyett.

Ezek a „gyógyszerek” (szerencsére), ritkaságuknál fogva, csak a gazdag és előkelő páciensek számára voltak elérhetők, a szegényebb réteg beérte a gyógynövények felhasználásával.

Az Ausburg városában, a tizenhatodik század derekán kiadott egészségügy rendtartás külön figyelmeztette a derék orvosokat:

„Az orvos urak kötelesek az ősrégi és bevált Hippokrátesz-féle gyógyszereket rendelni; ezeket minden tehetségükkel pártolni, akármiféle elnevezésük legyen is. Azért tehát rossz orvosnak nyilvánítatik, aki meg akarja kerülni Hippokrátesz helyes útmutatásait, amelyeket az ésszerűség és a tapasztalat igazolt.”²¹

---

¹⁹ Ráth-Végh István: Az emberek butításának történetéből, h. n., Művelt nép, 1952., 64. old.

²⁰ u.o., 65. old.

²¹ Ráth-Végh István: Az emberek butításának történetéből, h. n., Művelt nép, 1952., 61. old

Féltően őrkdtek tehát a jól bevált módszerek és orvosságok használata fölött az orvosok, gyógyszerészek és az egyetemi tudósok.

Ment is minden a legnagyobb rendben és egyetértésben, egészen egy fiatal, Paracelus nevű orvos megjelenéséig, aki aztán vette a bátorságot és felforgatta a jól megszokott, megcsontosodott rendet. Ő ugyanis ki merte jelenteni, hogy a vízilófog meg a többi csodaszer ostobaság, és azt indítványozta, hogy:

„Ne a Nílus vidékén keresgéljünk orvosszerek után - hirdette -, itt vannak a mi hazai füveink és ásványaink, ezekben hatalmas gyógyító erő rejlik s a szegény ember is hozzájuthat.”²²

Más sem kellett a gyógyszerészeknek. Ez az ember még képes lenne elhitetni a világgal, hogy a gyógyszerek garasokért is megszerezhetők, és akkor vége a busás keresetnek. Vége lenne annak a gyönyörű időszaknak, mikor a betegre darabonként hat aranyért(!) aggattak piócákat, mondván, hogy hetekig igazgyöngy-oldattal hízlalták azokat.

Nagy kétségbeesésükben az egyetemi vaskalapot kopogtatták, hogy lépjen fel e senkiházi ellen, akinek orvosi diplomája sincsen. Ez utóbbi annak a következménye volt, hogy Paracelus abbahagyta az orvosi egyetemet, mondván, hogy amit ott tanítanak, az csupa „válogatott ostobaság”, a hivatalos tekintélyek pedig „tudatlan fickók és talárba öltöztetett szamarak.”

A bázeli egyetem orvosi kara beadvánnyal fordult a városi tanácshoz, hogy tiltsák meg a reformálónak az előadások tartását, azzal érvelve, hogy iskolázatlan ember. Döntő fontosságúnak bizonyult Paracelusnak azon bűne, hogy orvosi könyvek írására vetemedett, méghozzá nem latin, hanem német nyelven.

Végül sikerült is elűzniük Bázeltől, de nem sikerült kitörölni a tudomány aranykönyvéből azt a tudóst, aki megalkotta a vegytan alapjait. De vajon tévedett-e Paracelus, mikor taláros szamaraknak nevezte az egyetemi szakteknitélyeket?

Avignonban történt 1647 farsangjának utolsó napján. A város utcáin egy igen furcsa társaság vonult végig. Hat számár húzott egy feldíszített kocsit, amelyen egy hetedik, ugyancsak élő, számár ült. E hetedik számár komolyan vehette a farsangot, erre vallott öltözete, mely egy hatalmas pápaszemből és egy talárból állott. Az előtte levő könyvvállványon egy vaskos, nyitott könyv hivalkodott, a két oldalán pedig két, Platont és Arisztotelészt ábrázoló diák feszített. Kétségtelen, hogy a komédia a diákok szervezése volt. Talán mégsem voltak annyira elragadtatva tudós professzoraik előadásaitól, és tekintélyüket sem tisztelték annyira, mint ahogy a szatirizált társaság elvárta volna tőlük. Mindenesetre, a különös felvonulásban kemény kritika fogalmazódott meg az egyetem urai ellen. Nem árasztotta, és nem is áraszthatta, koponyája sötétségéből a tudomány világosságát a kritizált tanár.

Példaként az egyetemeken folyó kutatások komolyságának illusztrálására, hadd idézzem újra Ráth-Végh Istvánt, aki a tizenhatalcadik századi pesti egyetem bölcsészkarának néhány kutatási témáját sorolja fel:

„Vajjon a filozófusnak előnyösebb-e a hazájában vagy azon kívül töltenie életét?
A nemes ember hadi erényeivel vagy jogi tudásával használhat-e többet hazájának?
A levegő vagy a tűz hasznosabb-e az emberiségnek?
Vajjon a farkas örül-e jobban, megpillantva a bárányt, avagy a bárány fél-e inkább, hirtelen meglátva a farkast?”²³

---

²² u.o., 62. old.

²³ Ráth-Végh István: Az emberek butításának történetéből, h. n., Művelt nép, 1952., 63. old.

Találón jegyzi meg Molière a „Képzelt beteg”-ben:

„Hallgasd őket, amikor beszélnek: a világ legbölcsebb férfii. Nézd, amikor cselekszenek: a legtudatlanabbak valamennyi ember közt.”

E rövid kis orvostudományi ízelítő után merem hinni, hogy a Nyájas Olvasó megérti a mai orvostudomány iránt érzett csodálatomat és tiszteletemet, hogy képes volt a vaskalaposságnak ezen sötét és szigorúan őrzött börtönéből a mai magaslataira jutni.

Az előző fejezetben megismerkedtünk a vesszővel, mint a tanuló erkölcsi és tudományos előmenetelének egyik legfőbb serkentő eszközével. Itt az ideje, hogy egy újabb területen, a mnemotechnika területén alkalmazott módszereket ismerjünk meg.

A nyelvújítás korában, a tudomány ezen területét, mely azokat a módszereket és rendszereket jelentette, melyek az emberi emlékezőtehetséget voltak hivatottak serkenteni, elmészetnek nevezték. A mindennapi életben, különböző módszerek fejlődtek ki a fontosabb dolgok észbetartására, mint a bog kötése a zsebkendő sarkára, mely elővevésekor emlékeztette a tulajdonost a teendőjére.

Egy sok vitát okozó problémát, a földhatárok valódi helyének megállapítását, egy meglepően egyszerű módszerrel intézték el, mégpedig úgy, hogy a határ meghúzásakor az iskolából gyerekeket hoztak ki és a helyszínen valamennyit irgalmatlanul megcsapták. Minden pszichológiai előképzettség nélkül rájöttek, hogy a megcsapott gyerek még késő vénségében is emlékezni fog a helyre, ahol megverték. Ezek a módszerek azonban nem bírták a tudományos körök elismerését. A magoltatás viszont már általánosan elfogadott módszerként szerepelt a régebbi időkben. A módszer eredményességét ékesszólóan illusztrálja a következő két anekdota:

„Augusztus 29-ike volt, a Mohácsi csata évfordulója. A falusi népiskolában épp aznap jelent meg az iskolaigazgató. Egyebek közt az is érdekelte, mit tudnak a fiúk a végzetes ütközetről? Sorba kérdezgette őket, de bizony nem tudtak azok egy árva szót sem.

- Ejnye, tanító úr! Hát ezek nem ismerik Magyarország történetének nagy tragédiáját?

- Ismerik bizony, de másképpen kell kérdezni.

- Hát lehet másképpen is?

- Mindjárt meg tetszik látni. Gyere ide Nagy Jancsi.

Nagy Jancsi előállt. A tanító, mint ahogyan a kórusvezető megüti az alaphangot, megadta a kezdő szavakat:

- Midőn Lajos...

S a fiúból menten kibuggyant a bemagolt mondatok áradata:

»Midőn Lajos a mohácsi síkon megütközött Szolimán temérdek hadseregével...«²⁴

---

²⁴ Ráth-Végh István: Anekdóták, furcsaságok, Budapest, Móra Ferenc, é. n., 30. old.

Hogy a lányokat se hagyjuk ki, látogassunk el egy pesti lányiskola tantermébe:

„A tanfelügyelő nagy meglepéssel hallgatta egyik diáklány pontos feleletét Nagy Károlyról: »Pipin fia, Nagy Károly megalapította a frank birodalmat« stb.

- Nagyon helyes. Próbáljuk meg most részletezni a dolgot. Tehát ki is volt Nagy Károly apja?

Csend. Hallgatás.

Senki sem tudta, hogy ki volt Pipin fiának apja.”²⁵

Nem csoda, ha a tudomány megpróbált a fiatal koponyák segítségére sietni, komolyabbnál komolyabb módszereket dolgozva ki és ajánlva az ifjú növendékeknek. Az 1878-as évben jelent meg egy ilyen komoly mű, Elmészet címmel. A megtanulandó anyag elsajátításának egyik legjobb módszere, a könyv írója szerint, az anyag versbeszedése. Ha valakinek ezek után problémát okozna a vers megtanulása, a megoldás roppant egyszerű. Elegendő ha a vers minden szavának kezdőbetűjét soronként leírjuk és innen kezdjük el a tanulást.

Hogy egy példával is szolgáljak, íme, így nézne ki Kányádi Sándor, Hipotézis című verse:

A. ó. s a t. v.

a. k., h. sz.-

e. sz., a k. f. t. - v. i.? - v.

f. i. s. a. i.,

a., b., a r. s a t.

a. r. f. h.

m. l. m. e.

Bizonyára, a Nyájas Olvasó sem kételkedik a módszer hasznosságában, és rájön, hogy ha megtanulja e néhány betűt a fenti sorrendben, akkor azután már a világ legegyszerűbb dolga a verset is elmondani, azaz:

„Az óceánok s a tengerek valószínűleg
azért keletkeztek, hogy szemléltető-
eszközkül szolgálván, a képletbe
foglalhatón túl - vagy innen? - valami
fölemelőt is sejtessenek az időről,
ami, bizony, a rajtunk s a természetben
alkalmazott rutinos fogásaival hovatovább
mindjobban lejárhatja magát előttünk.”²⁶

Ha már a mnemotechnika a témája, az Elmészet, tárgyalja azt is, hogy mi hat károsan az emlékezőtehetségre. Így szigorúan eltanácsolja az ifjú nebulót a szeszes italok, mint például a pálinkafélék, valamint a nehéz borok élvezetétől. Ugyanakkor figyelmezteti, főképpen az általános iskolák tanulóit, hogy a pezsgő kevésbé ártalmas. Elítélően szól a heves szenvedélyekről, elsősorban a szerelemről, azt állítván, hogy ezek gyengítik a legjobban az emlékezőtehetséget.

---

²⁵ u.o., 30. old.

²⁶ Kányádi Sándor: Fától fáig, Bukarest, Kriterion, 1972, 62. old.

A regényekről alkotott véleményét a könyv szerzője ekképpen fejti ki:

„Igen gyakori okozója az emlékezet elgyengülésének a regényolvasás. A regényeket nem azon célból olvassák el, hogy azokat megtartsák, miáltal azt eszközlik, hogy a figyelmes gondolat nincs összpontosítva, tehát ide-oda szétcsapong, mert egy regényt egészben megtartani a legbalgább elmeterhelés lenne; és ki tartja az ábrándozást másnak? Ki olvassa más indokból a regényt, mint hogy idejét azzal jól eltöltse és kissé szórakozzék, minthogy éppen valami komoly foglalkozásra nincs kedve? Azáltal tehát, hogy oly regényt olvasunk, mit éppen nincs szándékunkban megtartani, okvetlen hozzá kell szoknia elménknek a semmit meg nem tartáshoz, vagy más szavakkal: emlékező tehetségünk gyöngül. A regények tehát részint üres ábrándozásaik által, mik az emberi szívet felpuffasztják, részint azon szenvedély és idegbetegségnél fogva, mit támasztanak, felette ártalmasak. A figyelem és emlékezőtehetség gyöngül általuk, mivel az elmét kecses szórakozásba(???) merítik; végre ezek a legártalmasabb olvasmányok. Akinek tehát az a szándéka, hogy valamit nemcsak megtartsa emlékében, hanem ezt meg is erősítse, az sohase olvasson másképp, mint figyelemmel és szilárd akarattal, hogy az elolvasottakat megtartsa.”²⁷

E kirohanás végére a szerző talán még csak egy mondatot kellett volna odategyen: Ez az én véleményem, és én azt osztom.

Az emlékezőtehetségre a tanulás minden területén szükség van. Nem kivétel ez alól a nyelvtanulás sem, ahol talán a leglényegesebb a mnemotechnikai módszer megválasztása.

Az egyik legősibb módszer megalkotója, a görög költő, Simonides volt, aki egy házat képzelt maga elé, ezt felosztotta szobákra, amikbe egy-egy nem elfelejtendő tárgyat vagy fogalmat helyezett el. Ha azután valamire szüksége volt, mindössze annyit kellett tennie, hogy kinyitotta a házat és besétált a megfelelő szobába, ahol megtalálta a keresett dolgot. Az újkori feltalálók ezt a módszert „tökéletesítették”.

Az 1806-ban Franciaországban működő, Fenaigle nevű mnemotechnika-tanár, nagy reklámokkal hirdette tanfolyamát, melynek alapját a Simonides-féle módszer szolgáltatta. Sajnos a derék professzor továbbfejlesztette a módszert, a szobákat négy részre osztván, és minden rész falaira tíz-tíz táblát akasztva. (Ezekre egy-egy fontosabb fogalmat rajzolt). Így folytatva, fáradhatatlan munkával sikerült egy akkora lakosztályt teremtenie, hogy a közönséges halandó megrettent és nem merte átlépni a lakosztály küszöbét.

A módszer sikerét hangsúlyozza az az eset, mely szerint a mester Guivard nevű társát egy, a tanfolyam látogatása előtt jól tanuló nebuló apja 10 000 frank kártérítést követelve perelte be, mondván, hogy fia a tanfolyam látogatása óta teljesen zavaros dolgokat beszél, és egyáltalán az egész viselkedése arra enged következtetni, hogy a fiú teljesen meghülyült. Sajnos a bírói döntést nem ismerjük, de valószínűnek tartom, hogy a per eléggé nagy port kavart fel ahhoz, hogy ez a kiváló mester iskolájának a végét jelentse.

---

²⁷ Ráth-Végh István: Anekdóták, furcsaságok, Budapest, Móra Ferenc, é. n., 32. old.

Okosabban járt el Benjamin Constant (1767-1836), a híres francia regényíró tanítója, aki meg-
unván a gyerek mindennemű tudomány iránt tanúsított ellenállását, így szólt a gyerekhez:

„- Te, mondok neked valamit. Ahelyett, hogy idegen nyelveket magolnál, csinál-
junk mi magunknak egy külön nyelvet, csakis a saját használatunkra. Hogyan
fognak csodálkozni a felnőttek, amikor majd mi vígan csevegünk a saját tolvaj-
nyelvünkön, s ők nem értenek belőle egy kukkot sem.”

A gyerekek tetszett az ötlet, és óriási lelkesedéssel vett részt a játékban, roppant élvezetes
volt új szavakat, majd belőlük mondatokat alkotni. A tanár azonban év végén úgy döntött,
hogy kiszáll a játékból. Ekkor árulta el, hogy az eltelt év alatt a fiú gyönyörűen megtanult
görögül. Mondhatni, ez volt a nyelvtanulás legsikerültebb módszere.

Akadtak azonban más próbálkozások is. A hölgyek nyelvtanulását egy 1896-ban megjelent
francia könyv, melynek címe „Clarisse sétéi, avagy a francia nyelv szabályai hölgyek
használatára”, próbálta segíteni.

Amint a könyvből kiderül, a nyelvtani szabályok területén felnőttkorban is elakadó hölgyek
számára mi sem lehet kellemesebb, mint egy bájos márkival sétálgatni, aki a maga gyengéden
kioktató modorában magyarázza el a karján libegő hölgynek a nyelvtan szabályait.

A könyv sikert arathatott, mert hamarosan megjelent egy másik változata, amely diákok a
tudományhoz a gyomrán keresztül vezette el. Címe: „Sült malac, avagy hogyan kell könnyű-
szerrel megtanítani a latin nyelvet.” A nebulót ingerlő képecskék segítették, hogy a feltálat
nyelvtani menüt könnyebben megemészthesse.

Érdekes anekdota meséli el, hogyan durrantott a saját szemébe, saját fegyverével, a magoltatás
egyik démona:

„... A fiúnak arra a kérdésre kellett válaszolnia, hogy voltaképpen mi az iskola? A
látogató jelenléte megzavarta a gyereket és lámpalázában összezavarta, amit
beszéd- és értelem- gyakorlati órán, és amit hittanórán tanult. A felelés azután így
ütött ki:

- Az iskola... az iskola a legszomorúbb hely, ahol az elkárhozottak Istentől
eltaszítva örökké kínoznak és gyötörtetnek.”²⁸

A katedra az a hely, ahonnan elhangzanak a tanári bölcsességek. Az egyház állítása szerint
egyetlen ember tévedhetetlen földünkön. Azonban ez az ember bölcsen óvakodott attól, hogy
a katedra magaslatáról adja elő mondandóját. Különböző ő sem kerülhette volna el a szegény
professzorok szomorú sorsát, kiknek a diákság szorgalmasan gyűjtötte „bölcs” mondatait,
melléfogásait.

Johann Michael Leopoldt (1794-1874), erlangeni hittanárnak örökítették meg diákjai a követ-
kező állítását: „A legtöbb ember halandó.” A hallgatóság csodálkozó arckifejezését látva a
derék professzor úgy érezte, magyarázattal tartozik az értetlenül bámuló társaságnak. Magya-
rázata egyszerű és érthető mindenki számára: „Ugyanis gondolnunk kell Illés prófétára, aki
nem halt meg, hanem tüzes szekéren vitetett az egekbe.”

A lélek halhatatlansága is foglalkoztatta a jelek szerint a tanári köröket is. „G. F. L.
Stromeyer, az 1870-71 évi porosz-francia háborúban a porosz hadsereg tábori fősebesze,
emlékirataiban P. betűvel jelöli meg azt a professzort, akit saját fülével hallott erről meg-
nyilatkozni.

---

²⁸ Ráth-Végh István: Anekdóták, furcsaságok, Budapest, Móra Ferenc, é. n., 38. old.

- Uraim - mondta -, a lélek némelyek szerint halhatatlan, mások szerint nem. Azt hiszem, hogy éppúgy mint sok más kérdésben, az igazság itt is középen van.”²⁹

Végül idézzük Bernard Wildbrand professzor (1779-1846), egy ártatlan, azonban nagyfokú szórakozottságra valló mondatát, mely egy fülmozgató izmokról szóló előadása során hangzott el. Megjegyzendő, hogy fia, Julius, aki arról volt híres, hogy képes fülei mozgására, résztvevője volt az előadásnak, és apja felszólítására szemléltette is tudományát. Ezután jött a professzor magyarázata:

„Uraim, az embernél ezek az izmok általában elsorvadtak. Fülét mozgatni csak a majom képes. Julius, mutasd meg még egyszer.”

Fejedelmekkel is megesett, hogy abba a hibába estek, hogy mutogatni szerették volna, mennyire tisztelik a tudományt. Ilyenkor egy-egy tudóst az a megtiszteltetés ért, hogy meghívót kapott a fejedelmi palotába, ahol az uralkodónak kisebb előadást tarthatott a szakterületéről.

Kirchofftól kérdezte meg egy optikáról tartott előadásakor az egyik hercegnő:

„Mondja professzor úr, voltaképpen mi is a különbség a konvex és a konkré között?”

Állítólag Kirchoff válasza a következő volt:

„Éppen annyi, mint a Gustav és Gasthof között.”

Egy másik német fejedelem, kinek nevét a forrás tapintatosan nem említi, egy kihallgatáson sorra megkérdezte az egyetem tanárait, mi a szakterületük. A régészet professzorának a következő megjegyzésnél minden erejét meg kellett feszítenie, hogy meg tudja őrizni komolyságát.

„Régészet, régészet. Érdekes tárgy, behatóan foglalkozni ezekkel a régi logaritmusokkal.”

Az ember sosem tudhatja ezekkel a fránya hieroglifákkal...

Végezetül lássuk, hogyan viselkedik a tudós kollégái társaságában. Noha az egyetemek többségének sikerült függetleníteni magát az egyház befolyása alól, jogi kiváltságokra téve szert, a Párizsi egyetem hosszú ideig megmaradt a krisztusi képviselő irányítása alatt. Ez pedig néha nagyon is „istentől elrugaszkodott” konfliktusok kialakulásához vezethetett.

A tizenhatodik században tört ki a nyelvtudósok között egy furcsa háború. A viszályt kiváltó okot a „q” betű latin kiejtésének helyessége körül kerekedett vita szolgáltatta. Ramus, a nagy humanista, a quamquam, quisquis-féle kiejtés mellett foglalt állást, de a párizsi egyetem „tudósainak” vaskalapján túl nagyot koppant e kihívó újítás. Ők a kamkam, kiszkisz, kiejtést találták helyesnek, és mint mindenben, e ma viccesnek tűnő kérdésben sem ismerték a tréfát.

Olyannyira komolyan vették az ügyet, hogy egy szerencsétlen papot, aki quamquam-ot merészelt mondani a kamkam helyett, eretneknek nyilvánították és eltávolították állásából. A parlament közbelépésére volt szükség, hogy a pap visszakerülhessen állásába.

Végül a háború Ramus pártjának a győzelmével végződött, de a fura vita eredményeképpen a kamkam kiejtés is életben maradt.

---

²⁹ u.o., 88. old.

TANÍTÓK ÉS DIÁKOK

„Ne bízzál szépséghez,
Sem a szép természethez,
Mert ez mulandó virág.
Tudomány s bölcsesség:
Ez az igaz szépség,
Ezt böcsüli a világ.”³⁰

Maradjunk még egy fejezet erejéig a tizenkilencedik század előtti időben, és próbáljuk felfedezni különböző források alapján, hogy kit is tartandó jó tudósnek, jó tanítónak, és milyen volt az átlagemberben a diákokról kialakult kép.

Ebben segítségünkre lesz számos, kérdés-felelet formában előadott anekdota, valamint néhány mulattató történet, amit diákokról meséltek azokban az időkben.

A 17-18. század tanítóképzése meglehetősen egyenetlen színvonalon mozgott. Még tartotta magát az a középkorból származó elv, miszerint a tanításra alkalmas mindenki, aki az oktatandó anyagot ismeri. A tudás átadásának képessége egyáltalán alig került szóba, ha pedig igen, akkor a tanítás „hogyan”-ja magától értetődőnek tekintett. A recept igen egyszerűen hangzott: „Úgy kell tanítanunk, ahogyan bennünket tanítottak.”

A tanítóvá váláshoz vezető egyik út a latin középiskola osztályain át vezetett, de nem mindig kellett elvégezni mindegyik osztályt az ifjú tanárjelöltnek ahhoz, hogy még akadémiai végzettséget is kapjon. Akadémia alatt természetesen nem a mai értelemben vett, egy ország tudományos kiválóságaiból alakult testületet kell értenünk, bár mint később látni fogjuk, előfordult már az is, hogy oda is bekerültek olyan emberek, akiknek a legcsekélyebb közük sem volt a tudományhoz.

Az akadémia itt tehát, mint az érettségivel zárt, középiskolai tanulmányokra épülő, szakjellegű képzettséget nyújtó, 2-4 évfolyamos, felsőfokú oktatási intézmény tekintendő.

A népiskola befejeztével az érdemes ifjú segédtanító lett, majd ezután megnyíltak előtte az akadémiai babérok tárházai.

Kiemelkedő alakja az újkori nevelésnek a sagani apát, Ignaz Felbiger (1724-1788), aki normaiskolát alapított, majd Mária Terézia hívására Bécsbe telepedése után nem sokkal kidolgozta az „Általános rendtarás a népiskolák számára” (1774) című szabályzatát, mely az ausztriai népoktatás újjászervezésének alapja lett. Az országos szinten bevezetett Felbiger-féle „normamódszer” öt alapelvet tartalmazott:

1. Az együttes tanítás elve szakított a régi, lassú írás-, olvasás-, számolás tanítás módszerével, és helyette követendőnek tartotta, hogy a tanító magyarázata az egész osztályhoz szóljon, és kérdései is mindenkit foglalkoztassanak.
2. Az együttes olvasás lehetővé tette, hogy egyszerre 15-20 gyerek is gyakorolhassa az olvasást, s szerezzen eközben ismereteket.

---

³⁰ Magyar Hírmondó, Elmét vidító elegy-belegy dolgok, Válogatás a győri kalendáriom 1749-től 1949-ig tartó időszakából, Magvető, 1983., 12. old.

3. Szorosan kapcsolódik ehhez a harmadik tanítási elv: az olvasmányhoz kapcsolódó tanítói kérdések elve. Ez az elv az olvasott szöveg megértését volt hivatott elősegíteni.

4. Az előző fejezetben már említésre került a kezdőbetűzés módszere. Felbiger is úgy vélte, hogy ez a módszer kellőképpen gondolkodtatóan elősegíti a megtanulandók elsajátítását.

5. Ugyancsak volt már szó a táblázatba foglalás elvéről. E módszer szerint a megtanulandó fogalmak rendszere egy alá-fölé rendeléses rendszertáblázatban tárult a növendék elé.

Ez volt Felbiger elképzelése a jó tanítóról és a jó tanításról. Most pedig lássuk mások véleményét is:

1768-ban jelent meg egy könyv, mely a Szent Hilarius címet viselte. Szerzője, Bod Péter (1712-1769) egy Háromszék megyei nemesi sarj, korának egyik legszenvedélyesebb könyvgyűjtője, (korában modernnek számító könyvgyűjteménye megközelítőleg 900 könyvet tartalmazott), legszorgalmasabb tudósa, valamint Bethlen Kata grófnő udvari lelkésze, nem a híres Poitiers-i püspök életéről vagy más vallásos témáról ír ebben a művében, hanem, amint a bevezetőben is elmondja, Hilarius nevét műfajmegjelölésként használja, tekintettel arra, hogy a név jelentése „vidám szívűt, jókedvűt vagy örvendezőt térszen”. Nem meglepő ez a cím, ha figyelembe vesszük, hogy a könyv az élet különböző területeiről vett mulatságos és apokrif történetekből áll.

Bod Péter Szent Hilariusát megelőzően számos könyv jelent meg, ugyancsak humoros, szórakoztató írásokat tartalmazva, Hilarius címmel. A cím és a tartalom közti különbség mégis szemet szúrt a tizenhetedik századi hitvitákat követő idők cenzorainak. Mária Terézia könyvbíráló bizottsága elnökének, a piarista tanterv széles látókörű reformerének, Bajtay József Antalnak nehezebbre esett belenyugodni, hogy a szent püspök neve egyre több szórakoztató jellegű könyv címében előfordul. A Szent Hilariusba foglalt történetek sikeresen ötvözik a hazai, valamint külföldi hagyományt és folklórt, a vallásos és a profán szemléletet, valamint a szórakoztató szándékot és az oktató igényt. Élvezetes olvasmányt jelentett a mű a korabeli magyar olvasó számára.

A „Tanulásról és Tudományról” szóló fejezetben ilyen kérdésekkel találkozhatunk:

„Minek tartod a tudományt?”, „Micsoda téjjel neveltetik a tudomány?” stb., de megtalálhatók a tanítókról megfogalmazott „Ki a jó tanító?”, „Micsoda tanítót kell fogadni gyermekednek?” stb., kérdésekre is, a vicces, de tanulságos válaszok.

Hagyjuk az író válaszolni kérdéseire.

„Minek tartod a tudományt?

Élet szemének, lélek eledelének, oly gazdagságnak, amely veled jár, veled hál, s még akkor is el nem veszheted, mikor mindenedet elveszted. Vedd le a napot az égről, s mindenek megsetétülnek; vedd le a tudományt az emberi társaságból, s mindenek egyben zavarodnak.”³¹

„Mi a tudomány haszna?

Mindeneknek mindent ad: az ifjaknak értelmet, az véneknek vigasztalást, a szegényeknek gazdagságot, a gazdagoknak dicsőséget, gyönyörűséget. Vénségedre ez útiköltség.”³²

---

³¹ Bod Péter: Szent Hilarius, Magyar Ritkaságok, h. n., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 161. old.

³² u.o., 161. old.

„Kinek használnak a tudósok?

Másoknak többet, mint magoknak. A veréb is a galambnak jó tanácsot ada, de a rókától megcsaláték.”,

„Mire becsülte Sigmond császár a tudományt?

Igen sokra; aki azt hallatta, hogy nemesembert egy nap ezret is tehet, de tudós embert ezer esztendeig sem egyet.”,

„Mi zavarja meg az okosságot?

Az indulat, mint a napot meghomályosítja a felleg.”,

„Mi az, ami igen nehéz, s mégsem terheli azt, aki hordozza?

Az a tudomány és az jó mesterség; amely terhére nincsen annak, akinél vagyon, hanem könnyebbíti sok bajaiban.”,

„Mit különböz a tudós a tudatlantól?

Amit a szemes a vaktól, az orvos a betegtől, a tanult ló a délceg szilajtól: ennek hasznát nem lehet venni, amannak szüntelen.”³³

A tudományról adott kép után lássuk ki is méltó a „jó tanító” jelzőre, és hogyan kell cselekednie egy tanárnak, hogy e jelzőre méltó legyen. A mestert munkája dicséri. Így van ezzel a tanár is, kinek munkája legjobb mércéje a tanítványok tudása.

„Ki a jó tanító?

Akinek még a lépése is tanít: élete, öltözete, beszéde mind tudományt hirdet a népnek. Régen a főpapnak palástja alján csengettyűk voltak, és úgy ment bé a szentek szentébe, ma is minden magaviselése s cselekedete úgy zengjen a nép előtt, hogy a szentek szentébe való bemenetelre serkentse.”,

„A jó tanítómester hol esmerszik meg?

A nap az ő sugárban fényesedik, a tűz szikráiban láttatik, a rózsa illatában érezte-tik, a jó tanító tanítványiban esmértetik meg.”,

„Mi szolgál a tanítónak gyalázatjára?

A tanítványnak tudatlansága, amint ellenben a tanulásban való jó előmenetele annak tisztességére vagyon.”,

„Micsoda tanítót kell fogadni gyermekednek?

Olyat, aki életével s jó erkölcsével is tanítson. Ha gyermekedben hiba leszen, azt a tudomány megjobbítja: Vitium doctrina corrigit. Aki gyermekének tudományt nem hágy, hanem csak gazdagságot keres, az úgy cselekszik, mint akinek a csizmájára vagyon gondja, nincs lábára.”³⁴

---

³³ Bod Péter: Szent Hilarius, Magyar Ritkaságok, h. n., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 162., 164. old.

³⁴ Bod Péter: Szent Hilarius, Magyar Ritkaságok, h. n., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 162., 170. old.

A tanító tehát példaként kell szolgáljon nemcsak a diákjainak, hanem a népnek is. A közoktatásban résztvevő emberek ugyanolyan köztiszteletnek örvendhettek (régén), mint a falu lelkésze vagy az orvos.

Néhány emberi jellemvonást, mint a sok beszédet és az önteltséget, szatirizáló anekdotára is rábukkantam:

„Mi az oka, hogy akik keveset tudnak, azok sokat szólnak?

Az üres hordó könnyen kong, de nem a teli; a tele búzafő lehorgad, de az üres egyenesen áll, hogy minden lássa; akarnak azok is láttatni tudósoknak.”,

„Micsoda káros az emberi társaságnak?

Az, hogy mindenenek magokat bölcseknek tartják, s az igazgatásra elég okosoknak. Sokrates azt mondja, ha egy nagy gyülekezetben azt kiáltanák: álljanak fel a csizmadiák, csak azok állanának fel; de ha azt mondanák: álljanak fel a bölcsek, mindnyájon felállanának, mert senki magát tudatlannak nem tartja.”³⁵

„Mit tud az ember?

Amit tanult, de ahhoz nem tud, amit nem tanult. Nagy Sándor az Apelles képíró műhelyében midőn a képírásról beszélle né olyan dolgokat, amelyek nem oda tartozának, azt súgta neki Apelles: Király, vagy hallgass, vagy lassabban beszélj, nehogy a festéksináló inaskák meghallván, megneveessenek. Azért a varga csak a kaptáig bölcsekedhetik.”

„Micsodások az emberek?

Tudósok mindnyájon: *Esse nunc scientiae multum, conscientiae parum. Disputare malunt, quam vivere.* Inkább szeretik veszekedni, mint jót cselekedni.”³⁶

A diákok sokfélék. Szorgalmasak, lusták, buták, okosak, de e tulajdonságok ötvöződései is gyakran előfordulnak. Bod Péter anekdotái is példázzák ezt:

„Hogy járt egy híres filozófus tanítványival?

Két tanítványi valának, az egyik szorgalmatos, de nehéz fejű, a másik pedig elmés, de rest. Monda nékik: Vesszetek el mind a ketten, mert te akarnál, de nem lehet; tetőled pedig lehetne, de nem akarsz.”,

„Micsoda a tudomány némely tanulóiban?

Antifónész azt mondotta, vagyon olyan hideg hely, amelyben mihelyt a szót ki mondja valaki, megfagy, de nyárra megolvad, s úgy hallatik a télben mondott szó. Némely ifjakban megfagyott a hallott tudomány az ő ifjúságok idején; hanem vénségekben elkezd zengeni fülökben, s akkor osztán hasznát is vészik.”,

„Micsoda mesterségre kell taníttatni a gyermekeket?

Amely után élhessenek: legyen hasznos. A szúnyog hideg télben megéhezvén azon szólott a méheknek, fogadják az kosárba, az ő fiaikat tanítja énekelni: de azt felelték, arra nincsen szükség, hasznos mesterségre akarják taníttatni.”³⁷

---

³⁵ u.o., 163. old.

³⁶ u.o., 168. old.

Zárjuk Bod Péter idézését egy összegző kérdéssel, mely mintegy ráteszi a koronát a tanulásról és tanításról elmondott bölcsességeire:

„Micsodás a tudomány?

Mint az aranykorona, jóféle gyöngynyakravaló, párta, ékességre is vagyon, hasznos is.”³⁸

Már beszéltem arról, hogy a diákok megvesszőzésének milyen lélekneemesítő hatása van. A növendék a vesszővel való újabb találkozás elkerülése végett apró kis ravaszságokhoz kénytelen folyamodni, mert nem lenne diák, ha lemondana csínyeiről, hogy ily módon őrizze meg bőrének épségét.

Egy másik, nagy erejű, ravaszkodásra kényszerítő tényező a szegénység volt. A pénz hiánya és az éhség gyakran olyan ötleteket adott a diáknak amik, ha tele az erszénye, meg sem fordultak volna a fejében.

Ennek ellenére a leírások többnyire vidám emberként ábrázolják ezt az embertípust, kinek csínyein mindig jót nevet a Nyájas Olvasó. Hogy csak egy példával szolgáljak a közép- és újkori diákok pénztárcájának a vastagságáról, Pápai Páriz Ferenc naplójából idézek néhány sort:

„Régi barátom, a miniszteri prédikátor, adott egy tallért... Dadai János uram ő kegyelme egy tallért... Érkeztem Rettegre, ahol Alvinczi István uram adott utamra tíz tallért.”³⁹

Ugyanakkor a gazdag nemesi család sarjai útrakelezésekor, tekintve a bejárando országok sokasága (általában az útvonal: Franciaország, Spanyolország, Itália, Svájc, Németország, Belgium, Hollandia volt) miatt megnyúló tanulmány időt (3 év), nem tölthették az otthon megszokott kényelem nélkül, így apjuk szakácsot, szolgát, és szórakoztatólegényeket alkalmazott fia számára.

De nem ezek a gazdag ficsúrok képezték a diákság zömét, akiről most az 1749-1849-ig terjedő időszakban keletkezett anekdoták győri kalendárium által közölt gyűjtéséből idézek néhányat.

A kalendárium különben a magyar olvasóközönség egyik legkedveltebb olvasmányává nőtte ki magát, amit főleg témái változatosságának (jóslások, regulák, időjárás prognózisok, receptek, közmondások stb.) köszönhetett. A diákok közmondásos jókedvét és ötletességét illusztrálja a következő történet, melynek címe: „Mátyás Úrfi fortélyá Prágában.”

„Régenten, és még Podiebrád György, Csehország királyának idejében is szokásban vétetett dolog vala ez, hogy a csehországi királynék az ő nevek napján, igen ékes úri hintóban, Prága városának minden utcáin a nép előtt halkal hordoztatták magokat, mely szokás avégre esett, hogy azon a napon a köznép közül minden a királyné kezének csókjához szabad juthasson. Ezen solemnitas Mátyás úrfi idejében is megtartatott és véghezvitetett. Mely alkalmatossággal ez a nevetséges casus történt. A királynénak egyik együgyű kocsisa, akire ez időben sor jut vala, hogy

---

³⁷ Bod Péter: Szent Hilarius, Magyar Ritkaságok, h. n., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 167., 170. old.

³⁸ u.o., 171. old.

³⁹ Ráth-Végh István: Anekdoták, furcsaságok, Budapest, Móra Ferenc, é. n., 51. old.

ilyetén nagy pompának alkalmatosságával a királyné előtt hajtsa a lovakat, a királynénak ezen tiszteletéből valamennyire akarván részesülni, aggódik vala azon, hogy az istállóbeli lószag avagy lóbűz sem a királynénak, sem pedig a csókolásra megjelenő embereknek a terhére ne lenne; tehát ezen jámbor kocsis a király udvarában egyiktől is, másiktól is kérdezősködik vala, vajon nem tudna-e valaki az udvariak közül valami orvosságot, mellyel ő ezt a bűzt magától elűzhethé, és inkább a királynénak s a többieknek jó illatjával kedveskedhetnék. Senki tanácsot nem adhatta a dologban, míglen Mátyás úrfitól a szegény kocsis tanácsot nem kérdene. Kérdi vala azért Mátyást: vajon mit gondolna, nem tudna-e az említett végre valami jó orvosságot? - Éppen akkor emlékezék vala meg Mátyás úrfi, hogy Magyarországon egy deákocskától tanult egy port csinálni, melyet ha az ember bevészen, egy óra után, valamennyit lépik, megzökkenik a teste, mindannyiszor fingik. Elmosolyodék ezen a gondolaton a jó Mátyás, azontúl jó tanácsot találta fel magában, és mondotta a kocsisnak:

- Barátom, ha tanácsomat fogadod, valóban olyan illatot szerzek néked holnapra, hogy minden emberek, de még a királyné is elcsudálkozik rajtad. - Ezen megörüle az együgyű kocsislegény, és kéré inkább és inkább Mátyást, hogy holnap róla el ne felejtkezzék. Az úrfi annakokáért véve N. N. héját, N. N. magot és N. N. virágját, és a patikába küldvén, gyöngé porrá törteté azt; kapá magát, és másnap, tudván, hogy 9 órakor fog a királyné pompájához kezdeni, tehát 8 óra után reggel a legénynek béada azt jó köményes rosolisban. A kocsis, mennyire lehetett tőle, néki ékesíté haját, orcáját, magát, s a parancsolt időben a palota grádicsánál a hintóval megjelenik. Kilenc órakor tehát felüle a királyné a hintóra, és mennek vala a prágai utcákon, melyek kövekkel kirakott utcák valának. De 9 óra után, íme eléré az én kocsis uramat a hasfájás, és a gyomorbéli szélvész, azért míglen megtartóztatja vala magát, halkal csak eregeté az agarakat és a gömbölyű füstöket vénasszony módjára. Azonban jobban erőltetvén őt az orvosság, nem tartóztatá magát, hanem egyik pattyantást a másik után, amint zökkenik vala a hintó, szabadon kéntelenítették bocsátani. Irula és pirula a jóillatú kocsislegény, hányja és veti magát az ülésben, de csak nem segíthete magán; míglen a királyné is és a többiek hallanák és éreznék a legénynek újmódi muzsikáját és patikaszagát. A királyné neveté is a dologot, de meg is haraguvék, azonban más mód nem találtaték a dologban, hanem összepirongatá ő és a többiek a kocsist, leparancsolák a hintórul, s annak helyébe mást ültetének. A szegény jóillatú kocsis pedig szégyenletében mind a királyné szolgálatját, mind Prágát odahagyá és elméne.⁴⁰

Természetesen a diákanekdoták zöme a világ szinte minden táján megjelent, azzal az apró változással, hogy minden nép a saját verzióját mesélte el egy ugyanazon alapelemeket tartalmazó történetnek; a saját kulturális és nemzeti jellegéhez-igényéhez alakítva az események lezajlásának folyamatát. Az éhező diák történelmi alak, amely ma is él. Biztosan minden Nyájas Olvasó, aki diákként is eltöltött néhány évet a Föld nevű bolygón, el tudna mesélni saját tapasztalatiból merítve a most következő történethez hasonlót, kivéve ha szülei nem befutott hollywoodi filmszínészek, vagy ha gazdagabb családból származva, a ma felkapott (Cambridge, Oxford, Princeton, Harvard stb.) egyetemeken végezte tanulmányait, egy arab sejk titkos támogatását élvezve.

---

⁴⁰ Magyar Hírmondó, Elmét vidító elegy-belegy dolgok, Válogatás a győri kalendáriom 1749-től 1949-ig tartó időszakából, Magvető, 1983., 139. old.

Megesett néhány diákkal, hogy egy útszéli alvó parasztot látva, egyiküknek ötlete támadt, hogyan vendéglizhetné meg korgó gyomruk egy kiadós vacsorával. A találékony diák társaival a hátára tetette a paraszt szamarán levő zsákot, és felszólította őket, hogy vigyék el a szamarat a vásárba, ahol aztán jó áron túladhathatnak rajta. Ezután, szájába véve a kantárt, várta a gazda felébredését.

Felkelvén a paraszt számára helyett egy fiatalembert talált, aki kérte, hogy szabadítsa meg terhétől, mivel éppen visszaváltoztatták emberré, elengedvén azon büntetését, melyet valamely csíny elkövetéséért varrtak a nyakába. A paraszt boldogan engedte útjára a „frissen szabadult” szamarat, aki társaival derekasan belakott a szamar árából.

Egy másik történet szerint egy éhes diák, átutazóban lévén, felkereste a falu egyik fogadóját. Lássuk, hogyan vacsorázott meg a találékony ifjú:

„... bemegy a vendégfogadóba, s kérdezi a vendégfogadóstól, ha ezen pénzért kapna-e ebédet - három császári garast mutatván. A vendégfogadós, megnézvén a pénzt, azt mondja, hogy igen jó, s ígéri, hogy tehetsége szerint fog nékie szolgálni. Jól evén a vendég, kérdezi, ha azon a pénzen inni kapna-e - és igennel felelvén, a vendégfogadós egy palack bort eleibe tesz. Jóllakván az utas, az asztalra veti három garasát, s el akar menni. Megszólítja a vendégfogadós azt mondván, hogy két forinttal volna adós.

- Hát - felel az utas -, nem kérdeztem-e, hogy ezen a pénzen ad-e az úr ennem és innom? - Látván a gazda, hogy elmés vendéggel volna köze, elengedi néki az egész adósságát; hanem jöjjön kend, azt mondja, s menjen kend amabba a másik vendégfogadóba (arra mutatván, amely vendégfogadásra haragudott), s azt is szedje rá kend.

- De hiszen ott már voltam, mond az utas, s onnét igazítottak ide!”⁴¹

„Tudomány s bölcsesség: Ez az igaz szépség, ezt böcsüli a világ.”

Nem tudom ezek után mennyire állt ki e verssorok igazsága és szépsége mellett a rászédett kocsis vagy a kocsmáros.

A diák furfangjától azonban nemcsak a tanulatlan nép fiai féltek. Ijedten remegett a tekintélyét, de nem a tudását, gyarapítani próbáló, egyetemi vaskalap minden porcikája is. Nem értékelte a rosszmájú professzor típusa sem az olykor elhangzó gúnyos válaszokat, melyeket egy-egy kolosszálisan botor, de természetesen a legnagyobb „tudományos” telítettséggel bíró kérdésre kapott.

Így volt vele a hallei egyetemen tanító hittudós professzor, August Tholuck (1799-1877) úr, aki azon kérdésére, hogy „Miért rendelkezett az Úristen úgy, hogy a fának levele legyen, s ne nőjön haja, mint az embernek?”, a következő választ kapta:

„Mert az úr az ő bölcsességében belátta, milyen elképzelhetetlen sokaságú erdész kellene ahhoz, hogy a fákat megfésülje, és a hajukat kontyba csavarja.”

Ugyancsak magas intelligenciaszintjét árulta el a lovagi ranggal büszkélkedő, Karl Langer professzor, a bécsi egyetem tudós anatómusa, mikor egyik szigorlaton ruhaujjából egy combcsontot kilógatva, a jelöltől elvárta, hogy megmondja, jobb- vagy bal lábból való-e, és

---

⁴¹ Magyar Hírmondó, Elmét vidító elegy-belegy dolgok, Válogatás a győri kalendáriom 1749-től 1949-ig tartó időszakából, Magvető, 1983., 144. old.

tulajdonosa férfi avagy nő. Miután a jelölt aránylag helyesen válaszolt, a professzor a következő fogas kérdést szegezte neki:

„Lám, a jelölt úr helyes válaszokat adott, pedig a csontnak csupán egy kis részét látta. Most, hogy előtte van az egész csont, bizonyára azt is meg tudja mondani, hogy milyen betegségben halt meg az illető, hogyan hívták és hol lakott.”

A vizsgáztatáson részt vett a magyar származású, világhírű anatómus, Hyrtl József is. Gondolom, hogy a kérdés elhangzását követő botrány nem Hyrtl tekintélyét csorbította, de nem is a Langer úrét öregbítette.

TUDÓSOK A KATEDRÁN

„Nagy szellemek mindig készek arra,
hogy balszerencséből erényt csináljanak.”

(Honoré de Balzac)

A természet szeszélyes művész. Gyakran szűkmarkúan adogat a megszülető embernek kincseiből, máskor szinte elhalmozza a világra jövőt a szellemi kincsek bőkezű adományaival. E második típusú embert, a tudóst vagy a csodagyereket azonban gyakran bőkezűen megajándékozta „bogarakkal” is.

Nagyvonalúság szükséges ahhoz, hogy valaki a „bogarak” - okozta tévedések, bonyodalmak és apró kellemetlenségek által létrehozott komikus helyzetekben, önmagán is képes legyen nevetni, hogy ne tulajdonítson az ilyen eseteknek túl nagy fontosságot.

De mivel a természet mindig az egyensúlyra törekszik, általában jól ellátja a tudóst gondolkodnivalóval, állandó társa a kutatási témája, így sok esetben csak a külső szemlélő számára válik mulatságossá, ő maga, a főszereplő talán észre sem veszi az átélt helyzet komikus voltát.

Aki folyton a magasba néz, az bizony könnyen megbotlik. A tudós közmondásos szórakozottsága gyakran balszerencsével társul, az átlagembertől viszont egy lényeges jegyben különbözik: másképp reagál, másképp viseli el az eseményeket, balszerencsáját erénnyé képes változtatni.

Megesett már, hogy egy vacsorára meghívott szórakozott tudós egy egész estén át magyarázta szomszédjának, hogyan kell a bacilusok ellen védekezni, a kezében tartott szőlőfürtől véve a példázatot, majd miután szemenként, gondosan megmosta egy pohár vízben a szőlőt, a pohár tartalmát egyhajtásra kiitta.

Paul Erlich, a híres szérumkutató (1873-1918), egy Wiesbadenben tartott orvoskongresszusról hazai gyerekeznél, az előszobában a padokon és székeken elhelyezett felöltők közül egy orvostársa segítségével nekilátott a sajátját megkeresni. Sorra próbálta fel a kabátokat, mikor egy idő után társa a homlokára téve kezét megkérdezte: „Mondja, professzor úr, volt egyáltalán felöltője?” És lón csoda, a professzor, csakugyan felöltő nélkül jött el otthonról.

A szórakozott professzor csoportjába jól beleillik Riedl Frigyes⁴² is, aki gyakori utazásai alkalmával mindig a szállodákban felejtette ingeit. Édesanyja, szívére véve ezt a hibáját, egy Németországi útjára a szakadt, rossz ingeit pakolta fel, sajnálván az újakat. Meglepetés és nagy szegény érte, mikor a professzor a hazaérkezését követő héten csomagot kapott, amiben az ingek megmosva, kijavítva és kivasalva érkeztek vissza a szállodából, a javítási költségekről mellékelt számla társaságában.

Mégis hibázik az az ember, aki a szórakozott tudóst nevetség tárgyává teszi. Az az ember, aki társai életének jobbátételén fáradozik, nem érdemli meg, hogy ezért a tulajdonságáért kigúnyolják. A feledékenységek általános emberi tulajdonságnak mondható, és a tudóst elítélni ezen tulajdonsága miatt kevesebb jogunk van, mint azt az átlagembert, aki a villamosról leszállva ott felejtí esernyőjét. Valószínű, hogy az utóbbi feledékenységet nem az okozta, hogy éppen

---

⁴² Riedl Frigyes, Gyulai Pál utóda a magyar irodalomtörténeti tanszéken

egy bonyolult egyenlet megoldásán törte a fejét, vagy egy filozófiai kérdést boncolgatott volna magában. Mindazonáltal a mulatságos eseteken az ember nevet. Amit azonban elmarasztalható mentalitásként ítélek meg, az a szerencsétlenül járt tudós kigúnyolása.

Az anekdotákban való szereplés, sok esetben megtiszteltetést jelent. Sok anekdota megtalálható szinte minden nemzet humorkincstárában. Ezeket mindegyik nép a saját, nagy híré tudósairól mondja el.

Hogy csak egy példát említsek, az óra és a béka történetét a magyarok Brassai Sámuel alakjához kapcsolták.

A történet szerint Erdélyben esett meg, hogy egy tóparton ülve a professzor egy béka érverését számolta, és a kísérlet végén az óráját dobta vissza a vízbe, a békát pedig zsebrevágta.

Ennek a tipikus vándoranekdotának az óra és a tojásfőzés változatával a németek Kantot tisztelték meg, míg a franciák Madame de Staëlről mesélik ugyanezt.

Mivel a következő történetek eléggé nagy hányada a pesti egyetemmel és egyáltalán a tizenhét-tizenkilencedik századi magyar oktatással kapcsolatos, bemutatásuk előtt vessünk egy pillantást a korabeli közép- és felsőfokú tanításra.

Elmondható, hogy a korszak gimnáziumainak egyik fő feladata, az egyetemi, illetve akadémiai továbbtanulásra való felkészítés mellett, a hivatalnoki pályához szükséges ismeretek átadása volt. Bár egyre csökkenő mértékben, a magyar hivatalos közélet és következésképpen az oktatás nyelve még mindig a latin volt.

A gimnáziumból kikerülő tanulók ezért jól tudtak latinul. Érdekes módszerrel segítették elő a nyelv elsajátítását a gimnáziumi tanárok. A tanár - mivel a magyar nyelv használata tilos volt - kijelölt egy „leselkedő” diákot, aki az anyanyelvén beszélő társa kezébe nyomhatta és nyomta is a signumot, azaz a számfüzet. A „társasjáték” vesztese, a számár, az volt, akinél iskola-záráskor maradt a signum.

Ebben a korszakban a pesti tudományegyetem munkáját még a bécsi tanulmányi bizottságtól való teljes függés jellemezte. Az egyetem választott vezetői a rektor és a dékán voltak, de a tulajdonképpeni vezetői jogokat a király által kinevezett elnök és a kari igazgatók birtokolták. Így maradt egyelőre az egyetemi autonómia csupán pusztán formális.

A professzori állások odaítélésekor mindennél többet nyomott a latban az illető tanár királypárti volta és a minél több tudományágban való jártassága. A tudás vagy a tehetség mondhatni másodlagos szereppel játszottak. Fontos szempont volt a második szempont, mivel jó pontnak számított, hogy az új tanár minél több társát tudja majd helyettesíteni, abban az esetben, ha szükség van rá. Éppen ezért sok magyar egyetem, az orvosi kar kivételével, elmaradt a korszak kiváló külföldi egyetemei mögött.

A középiskolai tanárképzést - az ismételten felvetett javaslatok ellenére - ebben a korszakban még nem szervezték be a pesti egyetem bölcsészkarára. Csak később került sor a Középiskolai Tanárképző Intézet megalapítására, addig is a tanári pályára készülők szabadon választható pedagógiai és módszertani tárggy előadások hallgatásával szerezhettek nevelés- valamint oktatáslélektani ismereteket.

Az egyetemi tanárképző intézet megalkotása Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződik.

A most következő anekdoták a magyar tudomány kiemelkedő alakjainak egy-egy mulatságos esetét örökítik meg. Legtöbbjük a katedra tájékán zajlott le, és sokuk tartalmaz néhány rövid és velős megjegyzést, a nevelésügy akkor aktuális stádiumára vonatkozóan. Sok anekdota

gyűjteményekből került ki, de vannak olyanok is, melyek szájhagyomány útján terjedtek el. És most lássuk a történeteket:

Legelőször látogassunk el néhány vizsgára, hogy képet nyerhessünk arról, hogy hogyan viszonyultak neves professzoraink a jelöltek megpróbáló eseményekhez.

Melich János,⁴³ mint a Középiskolai Tanárképző Intézet ügyvezető alelnöke nagyon pedáns rendet tartott, és szigorúan ellenőrizte, hogy a vizsgára jelentkezőknek megvoltak-e a szabályzatban előírt kollégiumokból a szükséges féléveik.

„Bizony nemegyszer előfordult, hogy egy elmulasztott kollégium miatt a jelöltnek újból be kellett iratkoznia. Nehézségeik voltak azoknak az idegen nyelvi szakosoknak is, akik tanulmányaik közben egy vagy két szemesztet valamely külföldi egyetemen hallgattak.

Történt, hogy egy magyar-angol szakos harmadéves hallgató két szemesztet Angliában tanult, és a magyar féléveit Melich nem akarta beszámítani.

Az ifjú tanárjelölt erősen bizonygatta, hogy odakint Angliában is rendszeresen hallgatott magyar előadásokat, és valamiféle papírja is volt erről. Melich azonban nem tárgított:

- Fiam, én ezt magának elhiszem - úgymond -, az évet be is számítanám, de aztán jön nekem egy másik csaló, és ugyanezt fogja kérni!”⁴⁴

Ponori Thewrewk Emil, a modern magyar klasszika-filológia megalapozója, valamint a Pszichológiai Társaság alapítója és a Társaság által megjelentetett Egyetemes Pszichológiai Közlöny szerkesztője, az 1877 után következő időkben a pesti egyetem klasszika-filológia tanára volt. Kényelemszerető, hiú és határozatlan ember lévén, sok róla szóló anekdota keletkezésére adott alkalmat.

Híres volt arról, hogy mennyire unja a kollokviumokat. Idősebb korára ez az unalom annyira súlyosbodott, hogy a professzor áttért a „kollokviumi dolgozatok” íratására. Eleinte a dolgozatot az ő felügyelete alatt írták, később már a szeniorokra bízta a fárasztó műveletet is. A végzős diák feladata így az volt, hogy beszédje a dolgozatokat, és leadja professzorának. Thewrewk ezután piros ceruzával mindegyikre ráírta a „jelest.” Egy szenior ezt mondta az írni készülő diákoknak:

„- Tudjátok mit, fiúk! Mi az ördögnek vesződjete hiába, mikor az öreg úgysem olvassa el, amit írtok! Én majd lediktálom nektek a dolgozatot.”

A csíny a professzor sosem vette észre...

Egy másik szenior még tovább lépett. Mindenkit felszólított, hogy adjon be egy tiszta ív papírost, amire csak ennyit írjanak:

„Colloquiumi dolgozat méltóságos, Dr. Ponori Thewrewk Emil egyetemi ny. r. tanár úrnak. Írta X. Y.”

Az eredmény így is jeles lett.

---

⁴³ Melich János, 1913-ban az Országos Széchényi Könyvtár (akkoriban a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára) nyomtatványi osztályának főnöke, később a Középiskolai Tanárképző Intézet alelnöke

⁴⁴ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972, 94. old.

Mikor vizsgáztatott, a legrosszabb minősítés a „jeles” volt, de ez is csak kevés, ugyanis osztályzatainak többsége a „dicséretes” minősítés volt. Vajszívűségének híre a minisztériumba is eljutott, ahonnan később kiszivárgott, hogy osztályzatai miatt érettnek tartják a nyugdíjaztatásra.

Ezt megtudván, Thewrewk nagyon szigorú lett. Ez nem lett volna probléma, de diákjai, kihasználva a professzor nagyothallását, olyan halkán beszéltek, hogy az öregúr szinte semmit sem hallott.

Hiúsága azonban nem engedte, hogy rászóljon a jelöltre, hogy hangosabban beszéljen, hanem aki sokat beszélt, annak általában jó minősítést adott. A későn bekövetkezett szigorúság aztán meglepetéssel szolgálhatott annak is, aki csak huncutságból beszélt halkán.

„Egyszer egy sikerült vizsgálat után Thewrewk beírta a jegyzőkönyvbe a kérdéseket, alájuk az osztályzatból ennyit: elég...

Beöthy Zsolt, a tanárvizsgáló bizottság elnöke leste, és mielőtt Thewrewk végigírhatta volna a szót, ijedt arccal kérdezte:

- Mit akarsz ennek adni?

- Eléktelent. Nem tud semmit.

- De, kérlek, hisz ez nagyon jóra való fiú!

Erre Thewrewk jószívű mosollyal azt mondta:

- No, jó. Hát akkor atok neki egy »elékségest«.

- De ez a fiú jól felelt!

- Nem pánom hát, legyen »jó« - és már kitörölte az »elég...«-et, hogy »jót« írjon a helyébe. Beöthy azonban megfogta a kezét:

- De ez igazán többet érdemel!

- Ikaszán? Hát akkor nem pánom, letyen »ticséretes«!

Így javult az elégtelen az elnök jóvoltából »dicséretessé«.⁴⁵

De lássuk, hogyan is vizsgáztatott maga Beöthy Zsolt.⁴⁶ Hallgatói azt állították róla, hogy nála a tanári vizsgálat eredménye csupán reggeli szivarja szelelési minőségétől függ.

Egyik vizsgáztatása reggelén igencsak rosszul szelelhetett a szivarja.

A jelölt Arany balladáiról kellett volna beszéljen, de szégyenletesen hallgatott, sőt egyet sem tudott megnevezni közülük. Beöthyt erre úgy elöntötte a harag, hogy azonnali távozásra szólította fel a bukott diákot.

A jelölt úr azonban igencsak makacsnak mutatkozott, és ragaszkodott a szabályzat által előírt félórás vizsgaidőhöz, azt remélve, hogy a tanár más kérdéseket is fel fog tenni, és így megkaphatja az átmenőjegyet.

---

⁴⁵ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972, 60. old.

⁴⁶ Beöthy Zsolt, Komáromban született, apja, Beöthy Zsigmond költő, ő maga pedig 1900-tól haláláig a Kisfaludy Társaság elnöke volt

Beöthy mérget visszafajta, azt mondta:

„Jól van. Ha ön azt gondolja, hogy joga van további kérdésekhez, ám legyen. De nekem jogom van azt kérdezni, amit akarok. Beszéljen Arany balladáiról!”

Nem is volt hajlandó mást kérdezni, míg végül a jelölt mégis jobbnak látta távozni.

Sok éven volt tagja a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak, mely az osztrák hatóságok engedélye nyomán 1862 augusztusában kezdte meg működését Pesten. Sokszor mondogatta is tréfásan, hogy sírjára ezt a feliratot kell felvévni:

„Itt nyugszik egy ember, aki élete java részét vizsgálati fogságban töltötte.”

Egy ilyen tanárvizsgálatakor történt:

„A jelölt idézte a kódexbeli mondást: »Mert nem hatsz egy fürtöt fejjé tenned avagy feketéjé« (mert nem tehetsz egy fürtöt fehérré vagy feketévé). Beöthy erre tréfás csodálkozással közbeszólt: - Mi a csoda! Hát a kozmetika akkor még ilyen kezdetleges volt?”⁴⁷

Történt vele egyszer, hogy egy ismeretségi körébe tartozó, kétségbeesett ifjú hölgy, kinek magyar dolgozatait Kádár Ilona⁴⁸ tanárnője sorozatosan leértékelte, megkérte, hogy írjon meg helyette egy dolgozatot.

Beöthy jószívűen segített, azonban a hölgy meglepetésére a dolgozat kettesnél nem lett jobb. Beöthy csak ennyit fűzött a dologhoz:

„Hja, Ilus néni a legjobb tanítványaim egyike volt: természetes tehát, hogy tartja a nivót!”

Gombocz Zoltán⁴⁹ a magyar nyelvtudomány egyik kimagasló egyénisége volt. Nagyvonalúság jellemezte vizsgáztatáskor, már ami az adminisztratív dolgokat illeti. Magyarból is, franciából is egyaránt vizsgáztatott.

Így eshetett meg, hogy egy vizsgáztatáson magyar vizsgára megjelent nőhallgatóról azt hitte, hogy francia vizsgára jelent meg. Adta is a különböző irodalmi és grammatikai kérdéseket, de a hölgy igencsak készületlennek mutatkozott.

A tudatlanság láttán a professzor bosszúsan megjegyezte, hogy nem kellett volna franciából vizsgázzon, ha ennyire készületlen. A tévedés csak ekkor derült ki.

„Dehát miért beszélünk mi franciául?” - tette fel a kérdést Gombocz.

„Mert azt hittem, hogy a professzor úrnál így kell.” - hangzott a válasz.

Az 1910-es években volt szokásban, hogy tanszéköresedésre a kultuszminiszter aránylag fiatal tudósokat nevezett ki rendkívüli tanárrá, mely címmel kevesebb ú.n. „VI. fizetési osztály” járt. Csak pár év elteltével lépett elő rendes tanárrá, és kaphatta az „V. fizetési osztályt”, azaz a rendes fizetést. Gombocz Zoltán szinte minden évben elmagyarázta a hallgatóknak a rendes és rendkívüli egyetemi tanár közti különbséget:

---

⁴⁷ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972, 160. old.

⁴⁸ Kádár Ilona, Beöthy egyik tanítványa volt gyerekkorában

⁴⁹ Gombocz Zoltán, 1914-től a kolozsvári egyetemen az ural-altáji összehasonlító nyelvészet, 1921-től a budapesti egyetem magyar nyelvtudomány tanára, a Magyar Etimológiai Szótár egyik szerkesztője

„A rendes tanár nem tud semmi rendkívülit, a rendkívüli tanár pedig nem tud semmi rendeset.”

Voltak olyan professzorok is akik nemcsak a kollokviumokat, hanem az előadások megtartását is halálisan unták. Ilyen tanár volt Vámbéry Ármin,⁵⁰ aki 1870 után a pesti egyetemen a keleti nyelvek tanára.

Munkácsi Bernát,⁵¹ a későbbi nagy nyelvész, meséli el, hogy egy alkalommal, egyetemi hallgatóként felvette Vámbéry professzor egyik meghirdetett török nyelvi kollégiumát. Az indexét aláírás végett bevitte a professzorhoz, aki ilyen szavakkal támadt rá:

„Minek akar maga megtanulni törökül? Török nyelvtudás nélkül is igen becsületes, hasznos ember lehet valaki!”

Mivel Munkácsi Bernát ragaszkodott hozzá, hogy megtanulhasson törökül, Vámbéry odaadta neki Bálint Gábor török nyelvtanát, hogy tanulja meg az első felét, és azután jelentkezzen. Mikor ez megtörtént, a professzor azzal küldte el, hogy ezúttal akkor térjen vissza, ha a könyv második felét is tudja. Bálint Gábor meg is tanulta szorgalmasan az egész könyvet, mire Vámbéry elégedetten jegyezte meg:

„No, hát most már éppen annyit tud, mint én. Fölösleges további órákat adnom.”

És nem is adott.

Scheuthauer Gusztáv,⁵² akit a diákjai egymás közt az „öreg Sajtos”-nak hívtak, egy szigorlat alkalmával éppen egy Schnitzer⁵³ Salamon nevű ifjúból próbálta kipréselni gyér tudományát, mikor meglegelvén a hallottakat, ilyenféleképpen bocsátotta el az elbukott jelöltet:

„Kérem önt, hogy legközelebb, a szigorlat megismétlésekor csináljon kevesebb »Schnitzer«-t, és beszéljen oly bölcsen, mint Salamon.”

Eötvös Lóránd, a világhírű magyar fizikus, egyetemi szigorlatai olyan könnyed és kedélyes hangnemben folytak, hogy méltón nevezhették a diákok ezeket a szigorlatokat „enyhületek”-nek.

Történt, hogy egy szigorlat alatt, a félig csukott ajtó előtt elhaladva, egy diák a folyósóra köpött. Észrevette ezt Eötvös is és a vizsgázó is, mire a professzor azt kérdezte a diáktól:

„- Na, mi volt ez jelölt úr?

- Ez bizony, kegyelmes uram, nagy disznóság!

- Félig jó csak a felelete, mert önök most nem illetanból, hanem fizikából kollokválnak - ha tudnának! Tudja, mi volt? Ferde hajítás!

Erre nagyot nevetett az öregúr, még a szemét is megtörölte. Azután kegyelemből jót írt a különben szorgalmas diák indexébe.”⁵⁴

---

⁵⁰ Vámbéry Ármin, nagynevű orientalista, a török filológia kiváló szaktekintélye. Eötvös József segíti Konstantinápolyba kerülni, ahonnan hazatérve, 1861-ben az Akadémia támogatásával indul ázsiai útra

⁵¹ Munkácsi Bernát, a vogul és a votják népek nyelvének és néprajzának a tudósa

⁵² Scheuthauer Gusztáv, 1870 és 1894 között a budapesti egyetem kórbonctan professzora volt

⁵³ a „schnitzer” német szó, magyarul faragót vagy baklövést jelent

⁵⁴ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972, 467. old.

A gyógyszerészhallgatókat - akiknek fizikából szintén kellett vizsgáznuk -, nem nagyon kedvelte. A szigorlatra bemenés előtt egyik hallgató mesélte társainak, hogy jól tudja az anyagot, kivéve a villamosságot, amiből megbukna, ha kérdeznék. Eötvös professzor úrnak szokása volt a kérdéseket indirekt formában feltenni, ezáltal képes volt belelátni a jelölt fejébe, észrevenni a hiányosságokat. Az előbb említett fiatalember vizsgája így zajlott le:

„- Hol lakik maga?

A jelölt gyanútlanul felelte:

- Újpesten.

- Hogyan szokott onnan előadásokra bejönni? - tette fel a professzor a második kérdést.

A jelölt elsápadt. „Elvesztem!” - gondolta magában - „A tanár úr pont a villamosságról akar kérdezni!” - De egy szempillantás alatt dacos lélekjelenléttel ezt felelte:

- Gyalog.

- Jó, jó, gyalog. De mondjuk, hogy zuhog az eső, vagy reggel elaludt, és gyalog járva elkésnék: akkor hogyan jön?

- Akkor kocsin.

- De hátha nincsen pénze kocsira, és gyalog nem érne be idejében?

- Akkor szaladok.

Eötvös erre már sejtette, honnan fúj a szél, de elhatározta, hogy kiugratja a nyulat a bokorból.

- Mondja csak, amikor maga Újpestről begyalogol a Múzeum körútig, gyakran hallania kell útközben valami csöngetést. Mi az ami csönget?

A jelölt kivágta:

- A szemetes.

- Jó, a szemetes. De másféle csöngetést is szokott hallani. Mi csönget még?

- A mentők.

- Helyes, a mentők. De hát még?

A jelölt homlokán ekkor már gyöngyözött a veríték. Egy percig kínosan hallgatott, azután halálra vált arccal rebegte:

- Az olasz cukrász.

A konokul kitérő válaszok sorozatára Eötvös elmosolyodott, s azután a nagy tudósok emberszerető jóindulatával fejezte be a vallatást ekként:

- No, jól van! Látom, hogy a villamosságról nem akar beszélni. Hát majd kérdezek valami mást.

És a meggyötört jelöltet, aki az újabb kérdésekre jól megfelelt, átengedte a szigorlaton.”⁵⁵

---

⁵⁵ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h. n., Gondolat, 1972, 467., 468. old.

Tanítványai szerint, az öregúr gyakran megjegyezte:

„A fizikát ezen az egyetemen csak ketten tudjuk. A másik az én hű szolgám: Ádám bácsi.

Egy kollokvium alkalmával azonban, mikor kiderült, hogy a jelölt még az alapfogalmakkal sincs tisztában, Eötvös így fakadt ki:

„Most már látom, hogy megint az Ádám adott önöknek különórát!”

Heinrich Gusztáv⁵⁶ egyetemi tanárnál egy vidéki tanár német nyelvből és irodalomból vizsgázott, mint harmadik szaktárgyból. Az irodalmat eléggé jól ismerte, de a nyelvtanban a der, die, das-szal súlyos problémák merültek fel. A vizsga befejeztével Heinrich sajnálkozva közölte a vizsgázóval, hogy

„Mégiscsak disznóság, hogy ilyen rosszul tud németül.”

A jelölt azzal próbálta magát menteni, hogy nem gyakorolhatja eléggé a nyelvet, ugyanis ahol él, Makón, rajta kívül nincsen németül tudó ember. Heinrich ezekkel a szavakkal adta meg a tanárnak a képesítést:

„Hja, Makón! Oda ennyi is elég.”

Sétáljunk át most az egyetem vizsgapadjaiból az Akadémia berkeibe. Ez az a hely és társaság, ahová egy tudós bebocsátást nyer, ha kiváló eredményeket ér el szakterületén. Vajon mindig így történik ez?

1833-ban egy nagyon rejtélyes akadémiai tagfelvételnek lehettek a tagok tanúi. Egy katolikus pap-tanár, Nagy János, Vörösmarty és Bajza mellett való megjelenése meglehetősen nagy port kavart fel.

Senki sem értette (és nem is érthette), ki lehet ez az ismeretlen „tudós”, akinek kezéből mindössze egyetlen kis könyvecske került ki, melyben a szerző egy már akkor elavult módszerrel tárgyalja a magyar nyelv szerkezetét. Nos, a derék tanár úr élete hátralevő részében megelégedett ezen akadémiai babérjain való pihenéssel. És eléggé hosszú élete volt ahhoz, hogy kerek fél évszázadon keresztül megakadályozza az Akadémiába való felvételét olyan embereknek, akik valójában tettek valamit a tudomány előremozdításáért.

Tettét ezzel indokolta:

„Engem megválasztottak tudós társasági tagnak, pedig akkor se voltam rá méltó, azóta sem vagyok. Ezt jól tudom, magamat jól ismerem. Hogy válasszak és hát a nemzet tudósává olyan embert, akit sehogy sem ismerek? Hogy legyen az én-előttem érdekesebb, mint önmagam, holott arról bizonyos vagyok, hogy én nem vagyok rá érdemes.”⁵⁷

Nem csoda, ha Homonnai Imre verses önéletrajzában így utal a logikus okfejtés ezen bajnokára:

„Némi csekély könyvért Akadémia tagja valék. Jó!
Hogyha csalatni világ hagyja magát: Ki oka?”

---

⁵⁶ Heinrich Gusztáv, 1882-től a Kisfaludy Társaság tagja, 1892-ben az Akadémiára is felveszik, 1905-ben pedig Akadémiai főtitkár, majd 1910-ben főrendházi tag

⁵⁷ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972, 27. old.

Egy másik tudósunk, Brassai Sámuel, az utolsó polihisztor viszonya az Akadémiával sem mondható szerencsésnek. Jókai egy frappáns humoreszkben örökítette meg Brassai akadémiai viszontagságait:

„Látod, tisztelt publikum, ezt a szép hószerű szakállat és hószerű hajfürtöket? No, hát tudd meg, hogy ennek minden szála külön tudományban őszült meg.

Brassai mindent tud, amit csak tudni lehet: ő nagy filozóf, filológ, matematikus, botanikus, kritikus, historikus, grammatikus, statisztikus, lingvista, belletrista, polémista és jurista; és azonfelül muzsikos is.

Ennek a sokoldalú tudományosságának köszönheti, hogy a Magyar Tudományos Akadémia öt osztálya közül egyikben sem választják meg rendes tagnak.

Mert amikor a nagygyűlés napja elkövetkezik, s az osztályoknak ajánlani kellene rendes tagságra kandidátusokat, akkor legelőbb elkezd a természettudományi és a matematikai osztály, hogy mint természettudós is nagy érdemeket szerzett ugyan magának Brassai, de mik ezek azon nagybecsű szolgálatokhoz képest, amiket a magyar irodalomnak a nyelvészet mezején tett; ott volna igazán a helyén; dísz, virága, címere fogna ott lenni a filológiai osztálynak, s minthogy tíz több mint kilenc, tehát matematice ott áll, hogy attól az osztálytól ajánltassék, amelyiknél több az érdeme. A filológiai osztály viszont mély deferenciával elismeri, hogy Brassai a nyelvészetben rendkívüli sikerrel működött, s ha semmi egyebet nem mívelne, mint ezt az egy nagy szőlőjét az Úrnak, bizony be is választaná őt osztályába rendes tagnak; de amidőn Brassai annyira kitűnő filozóf, hogy e hajlama és tanulmánya minden egyébre keresztül-kasul kiterjed, tehát úgy kívánja mind a költői igazságtétel, mind a grammatikai superlativus, hogy ahol „legnagyobb”, oda választassék be: a filozófiai osztályba. A filozófiai osztály végre ezen bölcsészeti dedukciót állítja fel: ámbátor elismert dolog, hogy Brassai a filozófok között is kitűnő, mindazonáltal már eddig is a természettudományok levelező tagja lévén: tehát mind logice, mind naturaliter az következik, hogy ki mely helyen levezetett, azon a helyen virágozzék is, s visszautasítja a kandidációt a természettudósokhoz. S e nemes vetély így foly évről évre.

Brassainak minden osztály égisz emlegeti a másik osztályban tett érdemeit, s együtt az öt osztály együttes érdemeiért nem választja meg rendes tagnak; hanem végül azt mondja, hogy mindez semmi! Brassai nagy tudós ugyan, de hát még milyen nagy zeneértő! Válassza meg hát a konzervatórium.

A rossz világ azután rájuk fogja, hogy félnek a polémiaiától. Bizony félhetnek is!

Alig van köztünk élő ember, akinek egy bokréta ne jutott volna azokból a családnokból, amiket Brassai herbáriumából poéták, muzsikások, kritikusok, filozófusok és matematikusok számára időnkint ajándékozni szokott. S hogy polémiaiban mindig ő marad győztes, arról, úgy hiszem az első látásra mindenki meggyőződhetik. Nekünk ki van a hajunk tépve, mi pedig az övéből egy szálát sem bírtunk kicibálni.

Jelenleg mély béke van közöttünk, amit az is tanúsít, hogy legközelebbi polémijában Gyulai Pál barátunkkal, még Tallérossy Zebulonunkat is bizonyoságtévő tanúnak hívta fel, amiből az derül ki, hogy még az Üstökös-t is tanulmányozza mint nyelvészeti specialitást.

Kívánjuk neki és magunknak, hogy még mint viruló öreggel együtt élhessük meg a tort, melyet rendes taggá választásakor fogunk csapni, pendantjaként amaz emlékezetes haricskapuliszka-estélynek melyre egyszer jókedvében kilenc összehamar kodott kritikus és antikritikust meghítt magához, azon olympi élvezet reményében, hogy mint fogják majd egymást megenni! Ami azonban nem történt meg: egymás húzára nem került sor, miután Brassai bácsi ennyi sűrű érdemei mellett még kitűnő - szakács is.”⁵⁸

Kiválóan jellemezte Jókai a tudóst, akiről egy tanítványa feljegyezte, hogyan tanítja Brassai az egyetemen az imaginárius számot:

„- El tudnak-e képzelni olyasmit, ami annál nagyobb lesz, mentől többet veszek el tőle?

- Nem! - hangzott egyöntetűen a válasz.

- Pedig van. Ha a kutya a kerítés tövében lyukat kapar, az annál nagyobb lesz mentől többet vesz el belőle. Ilyen az imaginárius szám is.”⁵⁹

Nem szerette azt sem, ha a tanár kollégái által a kormánytól fáradságos munkával kivívott „nagyságos” címet használták. Ezeket a kollégákat általában ilyen szavakkal fogadta: „Nagyságodék nagyon kegyesek, hogy engem meglátogattak.” A jelöltek sem képeztek kivételt e megszólítás alól, Brassai „Nagyságos tanárjelölt úr”-nak szólította őket. Néha „nattsád”-ot írt leveleiben így gúnyolva az üres címekért harcoló kollégáit.

Hagyjuk el az Akadémiát is, és vessük magunkat az élet sűrűjébe. Bizony itt is gyakran születtek tudósainkról mulatságos anekdoták.

Révai Miklós kortársai emlékiratai szerint a következő szavakkal nyitotta meg első egyetemi előadását: „Uraim, nem tudunk magyarul!” Csakhogy, állítólag ezt is latinul mondta: „Nescimus hungaricae loqui!”

A Kövy Sándorról⁶⁰ szóló anekdoták, a magyar anekdotakincs klasszikus darabjait képezik.

Egyik nyári vakációt megelőző napon történt vele, hogy nagyon belemelegedve mondanójába, nem vette észre, hogy már rég lejárt az órára szánt idő, és a szünetet nagyon váró jurista hallgatók repednek el a türelmetlenségtől, várva, hogy a professzor végre befejezze előadását. Végül már köhécseléssel és mozgolódással vetették észre a Kövy tanár úrral, hogy bizony az idő lejárt.

A professzornak rosszul eshetett a figyelmeztetés, mert mondatát felénél hagyta abba és távozott. Az őszi félév kezdésekor viszont azzal állt bosszút a hallgatóságon, hogy annak a mondatnak a második felétől folytatta az előadást, amelyet nyáron félbeszakított.

Egy másik jogász, Szilágyi Dezső,⁶¹ akit szűkebb baráti köre szerint életében egyetlen szenvedély, a politikai karrier elérésének vágya fűtött, tizenöt évig volt egyetemi tanár. Egyetemi hallgatói állítása szerint hiába jegyzeteltek lelkiismeretesen, a legjobb jegyzet elolvasása után

---

⁵⁸ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h. n., Gondolat, 1972, 371., 372., 373. old.

⁵⁹ u.o., 371. old.

⁶⁰ Kövy Sándor, a magyar tudománytörténet nagy alakja, jogász-tanár, az Akadémia alapszabályainak egyik szerkesztője

⁶¹ Szilágyi Dezső, miniszteri osztálytanácsos, összeférhetetlen természete miatt mindegyik miniszter tartózkodott attól, hogy maga mellé vegye, így nevezték ki egyetemi tanárnak

sem volt elégedett a professzor. Megtörtént eset, hogy egyik előadását szó szerint jegyzetelték le, Szilágyi válasza mégis ez volt: „Köszönöm az urak fáradozását, de nem így adtam ezeket elő.”

A kiegyezést követő ú.n. Bach-korszakban, az Entwurf, vagyis az osztrák birodalmi tantervet szerkesztő bécsi kormány legalább annyit akart kieroszakolni, hogy Magyarországon legalább néhány tantárgyat német nyelven tanítsanak.

Az Entwurf kiadásakor a szerzők még nem tápláltak efféle ambíciókat. Sőt, az eredeti - 1849 szeptemberében, az új vallás- és közoktatásügyi miniszter, Leo Thun-Hohenstein, által Ferdinánd császár elé terjesztett dokumentum - amellet, hogy a nyelvi-irodalmi-történelmi irányultság mellett a természettudományoknak és a matematikának is helyet kívánt biztosítani a középiskolák tantervében, határozottan előírja, hogy a tanítás az intézmény székhelyén élő lakosság többségének nyelvén folyjon. 1855 januárjában, azonban a bécsi kultuskormányzat már az utóbbi ponton változtatni szeretett volna, és indítványozta, hogy a gimnáziumok felsőbb osztályinak a tanítási nyelve váljon németté. A nagykőrösi tanári kar azonban még erre nem volt hajlandó.

Mentovich Ferenchez⁶² kapcsolódik a következő anekdota.

Mivel magyarul tilos volt, németül meg nem akartak tanítani, visszatértek hát a jó öreg latin nyelvhez. A sokszoros szorongatásra, az igazgatóság mindig azt a sztereotíp választ adta, hogy a tapasztalat szerint a kőrösi és kecskeméti, alföldi fiú gyomra a német szót képtelen bevenni. Ezt valahogy így fogalmazták meg: „A ch betűt semmiképpen sem tudják kiejteni.”

Mivel Mentovich volt akkor a német nyelv tanára, rá hárult a feladat, hogy megfogalmazza a kifogásokat, amiket aztán Bécsbe postáztak. Egy idő elteltével azonban a kormány vezető emberei kezdték megelégedni ezt a passzív ellenállást, és mivel a tanári kar sem akarta veszélybe sodorni az iskola nyilvánossági jogát, valamilyen mentő ötletre volt szükség.

A megoldást Mentovich találta meg. A legközelebbi felterjesztésében reményekre jogosító haladást jelentett: „Néhányan már kezdik a ch betűt kiejteni.”

Zárjuk a fejezetet egy tanárvizsgálat dohányzási szünetében elhangzott anekdotával, melynek résztvevői: Beöthy Zsolt, Szinnyi József, Fináczy Ernő, és még néhány neves tanár-tudósunk.

„Beszélgetés közben azt mondja mosolyogva Fináczy:

- Képzeljétek, mit mondott nekem ma reggel a feleségem! Azt mondta: »Te csak hallgass, mert neked fogalmad sincs a gyereknevelésről!« Nekem, a pedagógia tanárának!

Az egybegyűlt professzorok jóízűt nevettek, aztán - mintha csak egyet gondoltak volna - összenéztek. S a középiskolai nevelőket nevelő tanárok egyike meg is fogalmazta közös gondolatukat:

- Azt hiszem, ilyen kijelentést mindnyájan hallottunk már a feleségünktől.”⁶³

---

⁶² Mentovich Ferenc, költő, filozófus, természettudós, Arany János tanártársa a nagykőrösi gimnáziumban

⁶³ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972, 354. old.

Ehhez hasonló mondanivalója van Tímár Györgynek, az Élet és Irodalom című folyóiratban megjelent cikkében is:

„Pedagógus hozzászólás egy vitában: »Az utóbbi években olyan sokat hallottunk arról, hogy nem megfelelő a pedagógusok pszichológiai műveltsége, hogy enyhén szólva hiányos a gyermeklélektani és a neveléslélektani felkészültségünk.«

Tehát eszerint a felkészültség eredetileg megvolt, csak a sok kritika hatására párologott el. Sajátságos.”⁶⁴

A tudós tanárként a társadalom figyelmének a középpontjában áll. Ennélfogva sok komikus esetére felfigyelnek, és megörökítik azt. Azt azonban bátran elmondhatjuk, hogy az igazi tudós nem az az ember, akire illenének a következő verssorok:

„Mert magamat kigúnyolom, ha kell,
De, hogy más mondja azt nem tűröm el!”

(Edmond Rostand)

---

⁶⁴ Tímár György „Nyelvi ötlések”, Élet és Irodalom X. szám, 1968, 11. old.

SÁROSPATAKI ANEKDOTÁK

„A pataki sötét erdőben
Halva találták Zsoldos Benőt...
Hosszú, hegyes toll szúrva a fülébe,
Íme bizonyság Isten előtt:
Csak Thuküdidész ölte meg őt!”⁶⁵

Mielőtt átlépnénk századunkba, időzzünk még el néhány humoros történet erejéig a Sárospataki Iskola berkeiben. A tizenhetedik század első néhány évtizedével kedvező körülményekkel szolgált a királyi Magyarország protestáns iskoláinak. A legtöbb királyi város, de a földesúri fennhatóságú mezővárosok nagyobb része is, a református és az evangélikus vallású vezetők irányítása alá került, ami maga után vonta a templomok, és az iskolák működésének megváltozását.

A Bethlen Gábor által 1619-ben elfoglalt Felvidék töröktől védett jómódú városainak evangélikus magisztrátusai már a tizenhatodik század utolsó évtizedeiben a már korábban létrehozott iskolákat magas színvonalú gimnáziumokká fejlesztették. Fontos helyet kapott az addig oktatott tárgyak mellett a teológia.

Az evangélikus gimnáziumokban a tanulókat osztályokra bontották és részletesen meghatározták az egyes osztályokban megtanulandó tananyagot, az alkalmazandó módszereket és a felhasználandó módszereket.

Az első - ma ismert - református iskolaszabályzat 1621-ből származik, és a Sárospataki Gimnázium oktatásának törzsanyagát határozza meg. E meghatározás azonban eléggé szűkszavú, kimondja, hogy rendszeres kifejtésben kell előadni a teológiát, amit némi filozófiai bevezetéssel kell támogatni. Ezenkívül gondosan tárgyalandók olyan nyelvek, mint a latin, a görög, a héber.

Fontos helyet kapott a retorika, a poétika és a logika, valamint a klasszikus görög és latin szónokok és költők nagyobb műveinek a megismerése. Az oktatás nyelve a latin volt az iskola minden fokozatán, ugyanakkor súlyos büntetés járt a magyar vagy más nyelv használatáért.

Az iskola a tanítás minősége mellett híres volt olyan emberekről is, mint Johannes Amos Comenius, aki négy évet töltött el Sárospatakon, ott dolgozva ki iskolareformáló gondolatrendszerének alapvető elemeit.

Sárospataki tartózkodása azonban jelentős volt magának az iskolának is, amely sokat tanulhatott a mester tanácsaiból. Comenius számára a gimnázium jelentette a helyet, ahol rádöbben, hogy a hét éves iskoláról alkotott tervei megvalósíthatatlanok, de itt születtek olyan korszakalkotó művei is, mint a *De cultura ingeniorum* (A lelki tehetségek kiműveléséről, 1650), a *De promario ingenia colendi instrumento solerter versando*, *Libris oratio* (A könyvekről, az értelmi képzés fő eszközeiről, 1650), itt jelentek meg először nyomtatásban a VIA tankönyvei (*Vestibulum, Ianua, Atrium*) és még folytathatnánk a felsorolást.

---

⁶⁵ Bisztray Gyula: Jókendő magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972, 107. old.

Magyar tudósainkból is megfordultak néhányan ebben az iskolában, itt tanított a két, egymástól annyira különböző vérmérsékletű, görög-latin szakos professzor-tudósunk: Szinyei Endre és Zsoldos Benő is. Mindkettő Sárospatak neveltje, Szinyei 1868-tól, Zsoldos 1873-tól lett a gimnázium tanára, és míg az előbbi görög tankönyvet írt és görög-magyar szótárt szerkesztett, az utóbbi Thuküdidész műveinek fordításával foglalkozott. Hallgassuk meg őket egykori tanítványaik beszámolóí alapján:

Meg kellett osztozniuk a görög és a latin nyelv tanításán. Szinyei az öregebb jogán így szólt Zsoldoshoz:

„No, Benő, osztozzunk meg hát a görögön és a latinon! Válassz! Én a görögöt tartom meg!”

Állítólag Zsoldos, nagyon diplomatikusan, a latint választotta.

Szinyei Endre, akit diákjai egymás közt „Tuberó”-nak hívták, a gimnázium egyik legszigorúbb tanára volt. Ha egyszer sikerült felidegesítenie magát, akkor ott nem létezett kielégítő felelet, hanem ilyenkor kizárólag szekundákkal árasztotta el a beijedt nebulókat. Szigorúságának egyetlen pozitív eredménye diákjai messze földön híres görögtudása volt. Egyik „gyilkos kedvű” óráján ezt kérdezte egyik diákjától:

„- Van-e lova apádnak?

- Van.

- Hány?

- Van vagy húsz.

- Hát ökre?

- Az is vagy negyven.

- No hát, ha apád mind a húsz lovát meg mind a negyven ökrét elédbe fogatja, azok sem fognak kihúzni a szekundából!”⁶⁶

Hatodikban a görög szekundások unták már a hiábavaló erőlködést, hogy átverekedjék magukat „elégségesre”. Ezért, hogy a tanóra az ő számukra is jelentsen némi izgalmat, azt a mulatságot eszelték ki, hogy mindegyik szekundás előre betesz egy kasszába egy-egy krajcárt, majd a tizenöt- tizenhat krajcárból álló kasszát a katedra legtávolabb eső sarkán helyezték el, abban reménykedve, hogy az amúgy is rövidlátó Tuberó, aki nem szeret felállni helyéről, nem veszi észre semmit.

Csengetés után az asztalához letelepedő Tuberó azonnal kiszúrta a kasszát. Meg is kérdezte nyomban, mi az a piszok a katedrán.

Egyik szekundás válaszolt, rövid hallgatás után.

„Tanár úr kérem, ezt az összeget mi, szekundások raktuk össze. Mindenki betett egy krajcárt, s aki először »vág be«, az viszi az egészet.”

Tuberó, tudomásul véve a dolgok ezen állását, kiszólitotta az első szekundást, Böszörményit. Rövid, de fájdalmas küzdelem következett, melynek végére Tuberó ezekkel a szavakkal tett pontot, a kasszára mutatva: „Vidd!”.

---

⁶⁶ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972, 102. old.

Diákjai szerint a rettegett tanár gyenge szemeinek kímélése érdekében nem mindig a legpontosabban nézte át a görög írásbeli dolgozatokat. Ezért történhetett meg az, hogy néhány diák efféle mondatokat merészelt beírni dolgozatába: „Hoj vereboj csiripulizin en tojsz házetojsz.”

Szinyeinek és Zsoldosnak gyakran kellett helyettesíteniük egymást.

Egy ilyen alkalommal Tuberó felszólított egy keményen izzadó ötödikest, hogy ragozza el a „sum” igét. A szerencsétlen ragozni kezdett:

„Sum, sus, sut,...”, de a műveletet már Tuberó fejezte be arcán gyilkos mosollyal:

„Summus, suttis, sutturunt... Szekundát kapsz! Mars be!”

Zsoldos Benő maga volt a megtestesült szorgalom és pontosság. Életében egyetlen egyszer kapták rajta „lumpoláson”. Egy érettségi végén, egy kétkrajcáros szivar vásárlása után, végignyújtózkodott egy minden eshetőségre előkészített vizeskancsó mellett diáknyoszolyáján és rágyújtott. „Mit csinálsz Benő?”, kérdezte egy éppen akkor belépő szobatársa. „Lumpolok barátom, lumpolok!”, hangzott a válasz. Állítólag ez volt az első és egyben utolsó „lumpolása” egész életében.

A fejezet elején található versikét is munkatársa, Kun Pál faragta, és az ő társaságában mondta el kollégáinak. Zsoldos Benő mindössze egyszer emelte fel fejét, az újságból, amit olvasott, mégpedig nevének hallatára, de utána nyomban visszatért olvasmányához.

Egy feleltetési napon történt, hogy míg társai Zsoldos előtt izzadtak, próbálván meggyőzni őt tudásukról, addig az osztály fő tréfacsináló mestere, M. Béla pihentető álomba merült. Amikor Benő bácsi őt szólította ki, társai felriasztották a meglepetten pislogó tanulót, aki a katedra fele tartva felkapott egyik szomszédja elől egy könyvet meg egy szöszedetet. Az utóbbit bemutatva, lassan hátrálni kezdett a katedrától a padok felé, hogy jobban hallja társai sűgását. „Tovább! Tovább!” nógatta egy idő után Benő bácsi. A diák azonban szomorúan jelentette: „Tovább olvasni nem lehet... mert ez a könyv nem Livius, hanem kalendárium!”

Zsoldos Benő úgy szerette, hogy mind a latin, mind a görög versszöveget diákjai megfelelően skandálva olvassák. Egy újabban Sárospatakra került tanár, Szilágyi Benő, azonban nem kedvelte az efféle hangsúlyozást. Zsoldos egyik régebbi tanítványát így terelte a helyes útra: „Ne skán-dálja ba-rátom!”

Az „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich” vagy röviden, az Entwurf előírásai közé tartozott azon törvény is, mely létrehozta a nyolcosztályos gimnáziumot a 10-18 éves fiúk számára. A gimnázium két szervezeti önálló tagozatból állt: az I-IV osztályig terjedő algimnáziumból és a további négy osztállyal teljes főgimnáziumból. Az Entwurf szerint a két gimnázium lehet nyilvános vagy magánjellegű. Mégis a német nyelv, mint kötelező oktatási nyelv bevezetésével egycsapásra jelképpé tette azon kitételét, miszerint az iskola közvetlen vezetője az igazgató. Persze ez magyarázható volt azzal is, hogy éppen egy másik előírás szerint a tartományi iskolatanács az iskola közvetlen vezetője.

A pataki gimnázium, egyik tréfakedvelő tanára, Kun Pál⁶⁷ a német nyelv professzora volt. Egy alkalommal Goethe Erlkönig című balladáját fordította le az osztálynak, feleltetést ígérve a következő órára.

---

⁶⁷ Kun Pál, nemcsak a német nyelv professzora, hanem állítólag tizenhárom élő nyelven beszélt, és ugyanannyi nép történelmét ismerte

Kun, arról volt híres, hogy „füstösöket” gyárt diákjainak, hogy mégis tudjanak valamennyire németből, mivel e nyelv tanítását nem vette komolyan, tiltakozva Gróf Csáky Albin kultusz-miniszternek a német nyelv tanítása ügyében kiadott rendelete ellen. A feleléskor minden felelőnek egy-egy versszak jutott.

Az egyik tanuló, felolvasván a rá szabott strófát, igyekezett a „füstös” segítségével lefordítani, azonban a műveletbe hiba csúszott, mivel balszerencséjére éppen egy versszakkal lennebbi szakaszt kezdett olvasni az előző órán lediktált „füstös”-ből. Kun Pál rászólt: „Feljebb eggyel, barátom, feljebb!”

Pali bácsi jegyezte meg egyik tanulójának, akinek rettenetesen balul sikerült a német dolgozata, és azzal védekezett, hogy a tudósok mind rosszul írnak, a következőt: „Ez igaz, barátom, de a számok még rosszabbul.”

„Midőn az országgyűlés megszavazta a védőtörvénynek azt a bizonyos 25. paragrafusát, amely szerint a közös hadseregbe besorozott magyar fiúknak németül is kellett tisztvizsgát tenni: Kun Pál kijelentette - így beszéltek akkor -, hogy amíg ő tanítja a németet, nem lesz olyan gyenge tanuló a pataki főiskolában, aki szekundát érdemelne németből.

Kun Pálnak ezt a szájáról szájra adott kijelentését a diákok aztán úgy magyarázták, hogy németből alig tanultak valamit.”⁶⁸

Nagy sikere volt a pár évvel a világháború előtt németből vizsgázó, félév közben elbukott ifjak közül annak a kijelentése, aki leírva mit lát az elébe tett képen, a „Mädchen” (lány) szó elé a „Das” névelőt tette. A vizsgáztató kérdésére ezzel indokolta tettét: „... mert a tizenhat éven aluli lányok semleges neműek.”

Hagyjuk el Sárospatakot egy érettségi vizsgajelenettel. Az eseményen a kormány képviselője a már bemutatott Beöthy Zsolt volt.

Szokása szerint gondosan végigolvasta az írásbeli dolgozatokat, és arra lett figyelmes, hogy a német dolgozatokban rengeteg hiba nincsen aláhúzva. Próbálván a botrányt elkerülni, négy-szemközt felelősségre is vonta a német nyelv és irodalom professzorát, aki így mentegetőzött:

„Hát, kérem, azt már csak nem lehet tőlem kívánni, hogy minden német szót megnézzek a szótárban!”...

---

⁶⁸ Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972, 112. old.

A HUSZADIK SZÁZAD

„Írónia nélkül olyan lenne a világ,
mint egy erdő madarak nélkül.

(Anatole France)

Hiányérzetem lenne, ha úgy fejezném be munkámat, hogy ne mutatnék be legalább néhány századunkbeli anekdotát is. Úgy vélem azonban, hogy az idő múlásával és az élet felgyorsulásával egyenes arányban rövidültek a viccek és az anekdoták. Sokukról elmondhatók, hogy inkább lettek jellemzőek csak egy-egy szűkebb körre, mintegy specializálódtak. A mondani-
való is mintha sokkal élesebben, sokkal direkterben fejeződne ki ezekből az anekdotákból.

A fejezet gyűjteményének alapanyagát főképpen az egyetemek anekdotakincse képezi, de néhány olyan alapviccet is beiktattam, amelyek életkora évszázadokra tehető, de ennek ellenére napjainkban is divatosak és mesélik őket, azzal az apró változtatással, hogy mai helyzetekre és az aktuálisan híres emberek szájába illesztik őket.

Ilyen alapvicc lehet az az anekdota, melyben a vizsgáztató tanár megkérdi a jelöltet, hogy mi a szuggesztíó. Mivel csak hallgatás a válasz, a tanár segíteni próbál, és azt kérdezi, hogy mi a hipnózis. Miután újra csak csend a válasz, elhangzik a mentőkérdés:

„Akkor legalább azt mondja meg, mi a különbség a kettő közt?”

Ez a mai, és orvosi-pszichológusi körökben mesélt változat.

A régen, már az 1700-as években mesélt változatban jogászvizsgán merül fel ez a kérdés, két, ugyancsak azonos jelentésű fogalom közti különbség tisztázásakor.

Az anekdotatárak alapelemévé vált az egykor Farkas Gézával⁶⁹ megesett történet, mely szerint a szigorú, de nagyon kellemetlen helyzetben lévő tanárt, egy ugyancsak a Dunában fürdőző diák megmentett a vízbefúlástól. Csak a sikeres akció utáni hálálkodáskor veszi észre, hogy akit kimentett, az a vizsgák egyik legnagyobb zsarnoka, így elsápadva csak annyit kér a professzorától, hogy ne árulja el társainak a megmentő nevét.

A modern, mai vicctárban az előző anekdota szinonimája lehet a gyermekszáj-típusú viccek közül az, amelyben a beteg osztályfőnökét meglátogató Petike sírva távozik a tanár lakásáról, és társai azon kérdésére, hogy „Mi van a Rozmárral?”, a gyerek üveges szemmel válaszolja, hogy „Mindennek vége. Nincs remény! Holnaptól újra jön tanítani!”

Az orvosi egyetemeken mesélt anekdoták külön kategóriának számítanak. E mesterség művelői különösen nagy felelősséget vállalnak egy-egy műtétkor vagy más beavatkozásakor, tekintettel arra, hogy a kísérleti alany az ember, így a megengedett tévedési együttható is csak nulla lehet.

Így általában az orvosviccek cselekményei a katedra vagy a gyakorló körül zajlanak le, ahol a tanár egy-egy epés megjegyzéssel ébreszti rá az izzadó hallgatót, hogy mibe került volna a balfogása. Ilyen történet a következő, amelyet a holland orvostanhallgatókról mesélnek. Ezek a diákok embernagyságú viasz- vagy műanyagbabákon sajátítják el először a sebészeti és szülészeti fogásokat.

---

⁶⁹ Farkas Géza, 1921-től 1934-ig az élettan és felsőbb anatómia professzora

Egy ilyen gyakorlaton esett meg, hogy egy orvos, aki professzorának egy fogós szülést kellett hogy bemutasson, a művelet végén ezeket a dicsérő szavakat hallhatta tanárától:

„Ezt remekül csinálta fiatalember! Anya és gyereke elvben kimúlt. Most már csak az apát kell ugyanezzel a fogóval fejbeverni, akkor az egész családot sikeresen kiirtotta.”

A szigorlatok sok izgalmat okoznak általában a jelöltnek, aki sokszor váratlan fordulatokkal kell hogy megbirkózzon. Jól jön egy-egy ilyen nehéz helyzetben néhány humoros megjegyzés, amivel a feszültséget könnyedén fel lehet oldani.

„Egy orvosprofesszornak szokása volt tréfás kérdésekkel feloldani a nála szigorlatozók vizsgadrukkját. Egyszer például ezt kérdezte:

- Melyik emberi testrész a leglogikátlanabb?

- Az orr! - vágta ki magát a jelölt.

- Mert felül van a gyökere, alul a csúcsa, és mindig olyanba dugják bele, amihez semmi köze.”⁷⁰

Egy másik szigorlaton, egy cingár kis orvosprofesszor vallatja a tagbaszakadt jelöltet.

„- Mondja meg nekem, milyen izmok jönnek működésbe, ha teszem azt, öklözni kezdek önnel?”

A válasz nem sokat késett:

„A nevetőizmok, professzor úr.”

A személyeskedő tanár sem kerülheti el a sorsát. Kérdésére, hogy miből lehet felismerni valakinek a gyengeelméjű voltát, a vizsgázó mosolyogva válaszolja:

„A kérdései milyenségéből, professzor úr.”

Kiseb tévedések is megeshetnek egy szigorlaton, olyanok, melyek nem veszélyeztetik a páciens testi épségét, mindössze csak elkövetőjük elképzelései okozhatnak csalódást a tulajdonosuknak.

A professzor egy orvostanhallgatót kérdez meg, melyik az az emberi testrész, amely képes hatszorosára nőni működés közben? A lány fülönkérve kéri meg a tanárt, hogy ezt inkább egy férfi kollégájától kérdezze meg, mire a társa meg is válaszol: „A pupilla.” A professzor nem hagyhatta ki, hogy atyai tanáccsal lássa el a tévedésben élő leányzót:

„... Önnek meg azt tanácsolom kisasszony, ha egyszer megtalálja az igazit, ne támasszon vele túl nagy követelményeket.”

Néha a tanár is téved. Egy, ugyancsak klasszikus anekdota, mely szerint miután a professzor kellően kivallatta a jelöltet, ezekkel a szavakkal fordul annak társához:

„No, Tóth úr! Kovács úr már mindent elmondott e témáról! Most mondjon róla maga még valamit.”

---

⁷⁰ Kun Erzsébet: Derítő szerek, Budapest, Gondolat, 1983, 273. old.

Vannak tanárok, akik semmilyen körülmények között nem válnak meg szokásaiktól.

„A szigorúságáról ismert tanár elé harmadszor kerül vizsgázni egy kétszer már megbukott orvos.

- Beszéljen a máj rendellenes működéséről - szólítja fel.

- A máj - kezdte volna a jelölt, de nyomban el is akadt, és fia szó nem hagyta el többé ajkát.

A tanár legyintett, és feladott egy újabb kérdést. Erre azonban a fiú még annyira sem mukkant, mint az előbbire. Csak állt agyonrémülve, mert jól tudta, hogy aki két kérdésre nem felel, menthetetlenül elbukott. Már látta is, hogy a tanár készül visszaadni az indexét, elkezdett hát vacogva rimánkodni:

- Professzor úr, kérem, tessenék még egy kérdést feltenni! Csak egyetlenegy!

A szigorúság élő szobra kegyesen bólintott, majd ezt kérdezte:

- Hát mondja fiam! Mi újság odahaza?

Így sikerült a orvosnak elbuknia harmadszor is.”⁷¹

Nem lehet a nagyságokból mérvadó következtetéseket levonni. Erre tanít az a medika esete is, akinek professzora hívta fel a figyelmét a férfi és női agy közti méret- és súlykülönbségre, kérve, hogy következtessen ebből valamire. A válasz, a medika agyának kisebb méretéhez képest, jól sikerült:

„... nem a mennyiség számít, tanár úr.”

A vizsgaláz arra késztet sokakat, hogy még legnyilvánvalóbb dolgokban is elbizonytalanodjanak. Így történt, azzal az orvostanhallgatóval is, aki egy vizsgálatot kellett hogy lebonyolítson. Lerítt róla, hogy megfogalmazódott benne a diagnózis, ám mégsem bízik önmagában annyira, hogy hangosan is ki merje mondani. A professzora bosszúsan jegyezte meg ezt látva:

„Nézzenek oda, mekkorákat hallgat! Tán azt hiszi, hogy még esküt sem tett és máris köti az orvosi titoktartás?”

Ehhez hasonló eset a medikáé, akinek egy vizsgálata alkalmával szakszerűen peregnék a kérdései:

„- Terhes volt?

- Nem.

- Gyereke van?”...⁷²

Olykor a professzorok kétértelmű és ijedtségre okot adó kijelentéseket tudnak tenni:

„- Figyeljenek minden mozdulatomra, uraim! Ebben az üvegben éter van, és az éter könnyen robban. Ha nem szakszerűen bánunk vele, valamennyien a túlvilágra repülünk. Lépjenek közelebb, kérem, hogy követni tudjanak.”⁷³

---

⁷¹ Kun Erzsébet: Derítő szerek, Budapest, Gondolat, 1983, 286. old.

⁷² Kun Erzsébet: Derítő szerek, Budapest, Gondolat, 1983, 278. old.

⁷³ u.o., 274. old.

Néha viszont nagyon is egyértelműen meg tudják fogalmazni mondandójukat:

„Egy Berlini professzor, akinek Stinken (= Bűzleni) volt a neve, e szavakkal kezdte az egyetemre frissiben beiratkozott medikusokhoz és medikákhoz intézett első előadását:

- Amint tudják, az én nevem Stinken. Ami viccet e névről ki lehet eszelni, azt idősebb kollégáik már mind kitalálták. Így önöknek csattanókon már nem kell törni a fejüket, és osztatlan figyelmet szentelhetnek az anatómia történetének, amely előadásom témája.”⁷⁴

Egy orvosi diploma megszerzése embert próbáló dolog. Az orvostanhallgatók efféle mondatokat adtak az elmúlt idők nagy alakjai szájába, feltételezve, hogy azok is beiratkoznának egy orvostudományi egyetemre:

„Hérakleitosz: Hogy mi minden folyik itt?!

Julius Caesar: Jöttem, láttam, de alig győztem a sok vizsgát.

Lucretia Borgia: Hogyne lennék mérges, amikor megbuktattak méregtanból!

VIII. Henrik: Fel a fejfel hölgyeim! Az orvosi kar kezd elnőiesedni.

Arkhimédész: Adjatok egy fix pontrendszert, és kiforgatok bárkit az ösztöndíjából.

Newton: A nehézségit! De belefáradtam.”⁷⁵

Az iskolavicc nemcsak iskolai helyzetek ironizálására alkalmas. Sok esetben nagyon sok, az élet más területén tevékenykedő ember kerül kapcsolatba az iskolával. Ilyenkor egy gyermek-száj, vagy maga az iskolával kontaktusba lépő ember szájába adva bizonyos mondatokat, a humorista karmai közé kerülő áldozatot egy pillanat alatt komikussá lehet tenni. A Szabad Száj 1946-beli egyik számában jelent meg a következő anekdota:

„A kiváló szociáldemokrata politikus a legjobb akarattal sem nevezhető az elegancia mintaképe. Most, hogy egyetemi tanár lett, barátai azzal ugratták, hogy többet kell adnia külsejére.

- Természetes - felelte. - Már magam is gondoltam rá.

- Na és mit csinálsz?

- A jövő héten megborotválkozom.”⁷⁶

A társadalom nagyrésze általában könnyedén azonosul a diák által mondott kritikákkal, ugyanis az emberek többsége nem tanárként, azaz vizsgáztatóként, keresi a kenyerét, és ki ne emlékezne vissza gyerekkora azon kellemetlen perceire, mikor az „Úr asztala” elé járulva hősies erőfeszítésekkel, és egy cseppet sem jól szórakozva próbálta elkerülni a váratlan meglepetések okozta holtpont alá süllyedését az osztályzatoknak, hogy megóvhassa magát az otthoni pokolrajutástól.

Így, érthetően jót nevet a Nyájas Olvasó a vizsgázókat zavarba hozni szerető professzorral elbánó diák válaszában.

---

⁷⁴ u.o., 274. old.

⁷⁵ u.o., 273. old.

⁷⁶ Erőss László: A Pesti vicc, Budapest, Gondolat, 1982, 89. old.

„Egy professzor szeretne zavarba hozni a vizsgázókat. Azt kérdezi az egyik medikustól:

- Mit gondol, mennyi ideig tud egy kísérleti majom agy nélkül életben maradni? -
A vizsgázó eltűnődik:

- Bocsánat... Hány éves is ön professzor úr?”⁷⁷

A „Petike”-viccek alapvető kellékei a pesti vicctárnak. A gyerekszájból elhangzó poénok gyakran a tanári vagy a szülői tekintély ellen lázadó gyerek véleményét foglalják magukba, természetesen ironikus formában. A gyermeklogika gyakran igencsak lefegyverző tud lenni:

„- Mi a fontosabb, a nap vagy a hold - kérdezi a tanító, a maga felnőtt-logikájával sugalmazva a választ. De Petike szuperlogikája előtt elnémul minden manipuláció:

- Tanítóbácsikérem ez hülye kérdés volt. Persze, hogy a hold a fontosabb. A nap akkor süt, amikor úgyis világos van, a hold meg akkor világít, amikor különben tök sötét volna.”⁷⁸

A balul sikerült kémiai kísérlet után Petike egy „faviccben” számol be otthon az eseményekről:

„- Mi volt ma az iskolában, Petike? - Kémiaórán a robbanóanyagokat tanultuk.

- És mi lesz holnap az iskolában?

- Iskolában? Miféle iskolában?”⁷⁹

Végül hadd zárjam a fejezetet egy ugyancsak alapfigurájával a pesti viccnek. Móricka az a hőstípus, akinek a viccmondók a szájába adják a néha legalpáríbb nyelvezetű utcai poénoktól kezdve a „filozofikus” gondolatokat tartalmazó okfejtéseket is. Móricka nem mai alak, nem a modern, háború utáni idők szülötte. Már az első világháború után feljegyezték mondásait. Bátran állíthatjuk, hogy minden kor kitermelte a maga Mórickáját. Így elmélkedik az iskoláról egy magányos pillanatában Móricka (a vicc 1933-ból származik):

„- Ez egy hülye hely. Órákig itt kell ülni, az ember egész délelőttje el van szúrva. A tanár, pedig buta, műveletlen: még a legegyszerűbb dolgokat is a gyerekektől szokta megkérdezni.”⁸⁰

---

⁷⁷ u.o., 184. old.

⁷⁸ Erőss László: A Pesti vicc, Budapest, Gondolat, 1982, 240. old.

⁷⁹ u.o., 240. old.

⁸⁰ u.o., 77. old.

ZÁRÓSZÓ

„Vicceken nevetni mindenki tud,
de a viccelméletek belénk fojtják a nevetést.”

(Sigmund Freud)

Úgy vélem igaza van Freudnak. A vicc, ha nem értjük meg első hallásra, már nem olyan érdekes, nem olyan komikus másodszori mesélésre. Hát még ha sehogy sem értjük, és arra szorulunk, hogy valaki elmagyarázza még azt is, hogy mi volt az anekdota csattanója. Éppen ezért óvakodtam attól, hogy túlságosan belemenjek a bemutatott történetek efféle magyarázásába.

Mégis léteznek olyan anekdoták, amelyek a mai embernek egyáltalán nem tűnnek mulatságosnak. Ezek általában régebbi korok termékei, olyan koroké, melyeknek emberét másfajta életszemlélet, másfajta problémák jellemezték.

Az ilyen anekdotáknál elegendőnek tartottam és tartom a történelmi háttér olyan mértékű bemutatását, amely véleményem szerint elegendő ahhoz, hogy ha az anekdotán nem is nevet a Nyájas Olvasó, de megértse a csattanót anélkül, hogy úgy elemezném a történetet, mint a bevezetőben leírt Eötvös-vizsgaesetet.

Bod Péter tanításról és tudományról szóló anekdotái már nem jelentenek a huszadik század emberének annyi derülésre okot, mint kortársainak jelenthettek.

Előfordul azonban olyan eset is, mikor ugyancsak a közép- és újkorban született történeteken éppen az akkori ember nem tudott nevetni, de a mai tud. Ilyenek lehettek a fűzfavessző didaktikai alkalmazásai, melyek a korabeli és éppen az ilyen „gyógymódban” részesülő diáknak, de még társainak sem, lehettek éppen annyira komikus esetek.

A mai szemmel nézve enyhén szólva nevetséges kutatási témákat, kutatási területeket, tanítási módszereket, de még az elefántagyar-darából készült gyógyszereket is, a maguk idejében komolyan vették. Kevés volt az az ember, aki szelleme nagysága által képes volt e dolgok fölé emelkedni.

A tudósok bemutatásakor már elmondottam, hogy elítélendő tettetnek tartom a szórakozottságáért komikus helyzetbe kerülő professzor kigúnyolását.

A tudós ezen szórakozott típusa jelképpé magasztosul, mikor az üzletben felejtett esernyőt végül hosszas keresés után megtaláló professzor kijelenti, hogy az esernyőt megtaláló üzlettulajdonos az egyedüli becsületes kereskedő az egész Budapesten. Szórakozottsága által a szellemi szikrákat amúgy is dúsan ontó professzor még jobban belopja magát a szívünkbe, e tulajdonsága szeretetreméltóvá, mulatságossá teszi, de semmiképpen sem kigúnyolandóvá.

Végül, úgy vélem, hogy a nevelésügyet, nemcsak pedagógiai szaktalálkozókön elhangzott beszédek, konferenciák szövegeinek idézésével, de még csak nem is csupán az ezekről szóló anekdotáknak az ismertetésével lehet bemutatni. A nevelésügy egyben az iskola életét is jelenti, és ennek szerves részét képezik a vizsgák, a feleltetések, és egyáltalán minden, ami az osztályban vagy a tanárban történhet.

Ezért tartottam érdemes dolognak bevenni, a nem kis számú, efféle eseményeket megörökítő jeleneteket. Remélem, hogy munkám kellemes és egyben tanulságos olvasmányt jelentett a Nyájas Olvasónak, és sikerült néhány mulatságos újdonsággal mosolyt csalnom arcára mindenkinek, legyen az bíráló, vagy csak érdeklődő, tanár vagy diák-barát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Dunántúl, VI/199, 1916 aug, 31., 1. old.
2. „Tanterv”, Pécsi Közlöny, XVI / 219. szám, 1906, szeptember 26.
3. Tímár György: „Nyelvi ötlések”, Élet és Irodalom X. szám, 1968, 11. old.
4. Szalay Károly: Komikum, satíra, humor; Esztétikai Kiskönyvtár, h. n. Kossuth, 1983
5. Ráth-Végh István: Anekdoták, furcsaságok, Budapest, Móra Ferenc, é. n.
6. Ráth-Végh István: Az emberek butításának történetéből, h.n., Művelt nép, 1952
7. Bod Péter: Szent Hilarius, Magyar Ritkaságok, h. n., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987
8. Magyar Hírmondó, Elmét vidító elegy-belegy dolgok, Válogatás a győri kalendárium 1749-től 1949-ig tartó időszakából, Magvető, 1983
9. Bisztray Gyula: Jókedvű magyar tudósok, h.n., Gondolat, 1972
10. Kun Erzsébet: Derítő szerek, Budapest, Gondolat, 1983
11. Erőss László: A Pesti vicc, Budapest, Gondolat, 1982
12. Bajkó Mátyás, Komlósi Sándor, Kosáry Domokos, Köpeczi Béla, Mészáros István, Orosz Lajos: A magyar nevelés története, Budapest, Tankönyvkiadó, 1988, I. kötet
13. Békés István: Napjaink szállóigéi, II. javított, bővített kiadás, Budapest, Gondolat, 1977, I., II. kötet
14. Pukánszky Béla: Neveléstörténet, II. kiadás, Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 1993, I., II., III. kötet
15. Dr. Mészáros István: Magyar iskolatípusok, 996 - 1190, A Magyar Neveléstörténet Forrásai VI., Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1991